

Σίγκμουντ Φρόιντ

Για το όνειρο

ΑΘΗΝΑ 2026

Μετάφραση στα νέα ελληνικά : Νικόλας Ζορμπάς

Επιμελήθηκε με μία δεύτερη ανάγνωση : Εμμανουήλ Κωνσταντόπουλος

Αθήνα 2026

Εισαγωγικό σημείωμα

Γερμανικές εκδόσεις :

- 1901 *Über den Traum*. Δημοσιευμένο για πρώτη φορά στη συλλογή *Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens* [Μεθόρια προβλήματα της νευρολογίας και της ψυχολογίας], εκδόσεις L. Löwenfeld και H. Kurella, Βίζμπαντεν (Wiesbaden), Bergmann, σελ. 307-344.
- 1911 δεύτερη, επαυξημένη, έκδοση, σε μορφή φυλλαδίου, Bergman, 44 σελίδες.
- 1921 τρίτη έκδοση, ίδιο κείμενο, Μόναχο (München) και Βίζμπαντεν (Wiesbaden), 44 σελίδες.
- 1925 *Gesammelte Schriften*, τόμος III, σελ. 189-256, ίδιο κείμενο, Λαϊπτσιγκ, Βιέννη και Ζυρίχη, εκδ. Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- 1931 *Sexualtheorie und Traumlehre* (Σεξουαλική θεωρία και θεωρία (διδασκαλία) του ονείρου), συλλογή άρθρων του Φρόυντ, σελ. 246-307, ίδιος εκδότης.
- 1942 *Gesammelte Werke*, τόμοι II - III, σελ. 643-700, Λονδίνο, εκδ. Imago Publishing Co.

Το συγκεκριμένο κείμενο δεν συμπεριλήφθηκε στις *Studienausgabe*.

Γαλλικές μεταφράσεις (μέχρι το 2012) :

- 1925 *Το όνειρο και η ερμηνεία του*, σε μετάφραση της Hélène Legros, συλλογή Les Essais τεύχος 36, Παρίσι, εκδ. Gallimard, 176 σελίδες.
- 1969 ίδιο κείμενο, συλλογή Idées, Παρίσι, εκδ. Gallimard, 110 σελίδες.
- 1985 ίδιο κείμενο, συλλογή Folio essais, Παρίσι, εκδ. Gallimard, 119 σελίδες.
- 1988 ίδιο κείμενο, σε μετάφραση του Cornelius Heim, Παρίσι, Gallimard.
- 2000 ίδιο κείμενο, συλλογή Folio essais, Παρίσι, εκδ. Gallimard.
- 2010 ίδιο κείμενο, σε μετάφραση François Cambon, Παρίσι, εκδ. Flammarion, συλλογή Champs.
- 2011 ίδιο κείμενο, σε μετάφραση J.P. Lefebvre, Παρίσι, εκδ. Seuil, συλλογή Points Essais.
- 2012 ίδιο κείμενο, Œuvres compl etes - psychanalyse - vol. V : 1901, Παρίσι, εκδ. PUF.

Αγγλική Μετάφραση (μέχρι το 2012) :

- 1953 *On Dreams*, σε μετάφραση από τα γερμανικά του James Strachey, The Standard Edition of the complete Psychological Works of Sigmund Freud, tome V, σελ. 629-686, Λονδίνο, εκδ. Hogarth Press.

Ο Φρόυντ δεν  κανε παρά μόνο μία σημαντική προσθήκη στο κείμενο *Περί του ονείρου* : πρόκειται για το δωδέκατο κεφάλαιο της συγκεκριμένης μετάφρασης. Προστέθηκε στο αρχικό κείμενο για πρώτη φορά στη δεύτερη  κδοση του 1911.

Η παρούσα μετάφραση  γινε από τα γαλλικά, από την  κδοση του 1988. Εκει, ο μεταφραστής, ο Cornelius Heim, είχε επιλέξει να μεταφράσει – και εμείς τον ακολουθούμε ως προς αυτό – « *vertreten* », « *Vertreter* », « *Vertretung* » ως « αντικαθιστώ », « αντικαταστάτης », « αντικατάσταση », ενώ τους  ρους « *ersetzen* », « *Ersatz* », « *Ersetzung* » ως « υποκαθιστώ », « υποκατάστο », « υποκατάσταση ».

Ο Φρόυντ χρησιμοποιεί σε αυτό το κείμενο δύο τρόπους για να υπογραμμίσει μέρη του κειμένου : την πλάγια γραφή και την εκτύπωση με διάστιχο. Στην μετάφραση μας χρησιμοποιούμε την πλάγια γραφή με υπογράμμιση.

Οι παρενθέσεις με τον αριθμό δείχνουν τον αντίστοιχο αριθμό σελίδας στα *Gesammelte Werke*, τόμοι II - III.

Για το όνειρο

I

(645) Σε εποχές που μπορούμε να αποκαλέσουμε προ-επιστημονικές, οι άνθρωποι θεωρούσαν αυτονόητο να εξηγούν τα όνειρα. Όταν τα θυμόντουσαν αφού ξυπνούσαν, τα εκλάμβαναν είτε ως καλοπροαίρετες είτε ως εχθρικές πληροφορίες από ανώτερες δυνάμεις, θεούς και δαίμονες. Με την εμφάνιση του επιστημονικού τρόπου σκέψης, όλη αυτή η, πλούσια σε πολλαπλά νοήματα, μυθολογία μεταφέρθηκε στην ψυχολογία- και σήμερα, μόνο μια μικρή μειοψηφία μορφωμένων ανθρώπων απομένει που αμφισβητεί ότι το όνειρο είναι μια ψυχική λειτουργία που ανήκει στον ονειρευόμενο.

Ωστόσο, δεδομένου ότι η μυθολογική υπόθεση έχει απορριφθεί, καθίσταται αναγκαίο να εξηγηθεί το όνειρο. Οι συνθήκες γέννησης του, η σχέση του με την ψυχική ζωή της κατάστασης εγρήγορσης, η εξάρτησή του από ερεθίσματα που πιέζουν για να γίνουν αντιληπτά κατά τη διάρκεια της κατάστασης του ύπνου, οι πολυάριθμες ιδιαιτερότητες του περιεχομένου του που συγκρούονται με τη σκέψη της εγρήγορσης, η ασυμφωνία μεταξύ των παραστάσεων του και των συναισθημάτων που συνδέονται με αυτές, τέλος, ο φευγαλέος χαρακτήρας του ονείρου, ο τρόπος με τον οποίο η σκέψη της εγρήγορσης το απορρίπτει ως κάτι ξένο, κατακρεουργεί τη μνήμη του ή το διαγράφει - όλα αυτά και άλλα προβλήματα απαιτούσαν επί πολλούς αιώνες (646) λύσεις οι οποίες, μέχρι σήμερα, δεν έχουν δοθεί με ικανοποιητικό τρόπο. Στο επίκεντρο αυτού του ενδιαφέροντος για το όνειρο βρίσκεται το ερώτημα για τη σημασία του, ένα ερώτημα που περιέχει ένα διπλό νόημα. Πρώτον, θέτει

το ερώτημα της ψυχικής σημασίας του ονείρου, της θέσης του σε σχέση με άλλες ψυχικές διεργασίες και της πιθανής βιολογικής του λειτουργίας. Δεύτερον, θέτει το ερώτημα αν το όνειρο είναι ερμηνεύσιμο, αν το περιεχόμενο κάθε ονείρου έχει ένα « νόημα », όπως έχουμε συνηθίσει να ανακαλύπτουμε νόημα σε άλλες ψυχικές συνθέσεις.

Τρεις κατευθύνσεις είναι ανοιχτές για να εκτιμήσουμε το όνειρο. Η πρώτη, η οποία έχει διατηρήσει, τρόπον τινά, τον απόηχο της παλιάς υπερεκτίμησης του ονείρου, βρίσκει την έκφρασή της σε αρκετούς φιλοσόφους. Θεωρούν ότι στη βάση της ονειρικής ζωής βρίσκεται μια συγκεκριμένη κατάσταση ψυχικής δραστηριότητας, μια κατάσταση την οποία μάλιστα γιορτάζουν ως ανάβαση σε ένα ανώτερο επίπεδο. Έτσι το βλέπει, για παράδειγμα, ο Σούμπερτ [Schubert]. Τα όνειρα απελευθερώνουν το νου από τη μέγγενη της εξωτερικής φύσης, απελευθερώνουν την ψυχή από τα δεσμά του αισθητηριακού. Άλλοι στοχαστές δεν φτάνουν τόσο μακριά, αλλά υποστηρίζουν ότι τα όνειρα είναι ουσιαστικά το αποτέλεσμα ψυχικών ερεθισμάτων και παρούσες ψυχικές εξωτερικεύσεις, των οποίων η ελεύθερη ανάπτυξη κατά τη διάρκεια της ημέρας παρεμποδίζεται (εκδηλώσεις της ονειρικής φαντασίας - Σέρνερ, Βόλκελτ [Schnerer, Volkelt]). Ένας μεγάλος αριθμός παρατηρητών αναγνωρίζει στην ονειρική ζωή την ικανότητα να παράγει ασυνήθιστες λειτουργίες, τουλάχιστον σε ορισμένους τομείς (αναμνήσεις).

Σε πλήρη αντίθεση με αυτή τη θέση, οι περισσότεροι ιατρικοί συγγραφείς υποστηρίζουν μια άποψη που δεν αναγνωρίζει πλέον στο όνειρο την αξία ενός ψυχικού φαινομένου. Σύμφωνα με αυτούς, οι διεγέρτες του ονείρου είναι αποκλειστικά αισθητηριακά και σωματικά ερεθίσματα, τα οποία είτε φθάνουν στον κοιμώμενο από έξω είτε εκδηλώνονται τυχαία στα εσωτερικά του όργανα. Αυτό που ονειρεύεται κανείς δεν μπορεί να διεκδικήσει κάποιο νόημα [Sinn] και κάποια σημασία [Bedeutung] περισσότερο από ό,τι, για παράδειγμα, η ακολουθία των ήχων που θα παρήγαγαν τα δέκα δάχτυλα ενός ατόμου που δεν γνωρίζει καθόλου μουσική, όταν περιπλανώνται πάνω στα πλήκτρα ενός μουσικού οργάνου. Το όνειρο δεν πρέπει να περιγράφεται παρά ως « μια σωματική διαδικασία σε όλες τις περιπτώσεις άχρηστη, σε πολλές περιπτώσεις νοσηρή » (Μπίντζ) [Binz]. Όλες οι ιδιαιτερότητες της ονειρικής ζωής (647) μπορούν να εξηγηθούν από την διεργασία απομονωμένων οργάνων ή

ομάδων απομονωμένων οργάνων, μέσα σε έναν εγκέφαλο που κατά τα άλλα είναι βυθισμένος στον ύπνο, διεργασία που η ίδια, χωρίς συνοχή, παράγεται από φυσιολογικά ερεθίσματα.

Ανεπηρέαστη από αυτή την επιστημονική κρίση και αδιαφορώντας για τις πηγές του ονείρου, η κοινή γνώμη φαίνεται να εμμένει στην πεποίθηση ότι το όνειρο θα πρέπει να έχει κάποιο νόημα, ότι σχετίζεται με την αναγγελία του μέλλοντος και ότι κάποιου είδους ερμηνευτική διαδικασία μπορεί να δώσει εικόνα για το συχνά συγκεχυμένο και αινιγματικό περιεχόμενό του. Οι μέθοδοι ερμηνείας που χρησιμοποιούνται στην περίπτωση αυτή συνίστανται είτε στην υποκατάσταση του ανακληθέντος περιεχομένου του ονείρου από ένα άλλο περιεχόμενο, θραύσμα προς θραύσμα, σύμφωνα με ένα ήδη υπάρχον κλειδί, είτε στην υποκατάσταση της ολότητας του ονείρου από μια άλλη ολότητα, με την οποία βρίσκεται σε σχέση συμβόλου. Τέτοιες προσπάθειες κάνουν τους σοβαρούς ανθρώπους να χαμογελούν. « *Träume sind Schäume* », τα όνειρα δεν είναι παρά καπνός.

II

Προς μεγάλη μου έκπληξη, ανακάλυψα μια μέρα ότι η μη ιατρική αντίληψη του ονείρου, η λαϊκή αντίληψη, αυτή που παραμένει σχεδόν αιχμάλωτη στη δεισιδαιμονία, πλησιάζει την αλήθεια. Κατέληξα σε νέα συμπεράσματα σχετικά με το όνειρο, εφαρμόζοντας σε αυτό μια νέα μέθοδο ψυχολογικής έρευνας, η οποία μου είχε προσφέρει εξαιρετικές υπηρεσίες στην επίλυση φοβιών, ιδεοληπτικών ιδεών, παραληρηματικών ιδεών κ.λπ. και η οποία έκτοτε έγινε δεκτή από μια ολόκληρη σχολή ερευνητών με το όνομα « ψυχανάλυση ».

Οι διάφορες αναλογίες της ονειρικής ζωής με τις πιο διαφορετικές καταστάσεις ψυχικών ασθενειών που παρατηρούνται στην κατάσταση της εγρήγορσης έχουν βεβαίως σωστά επισημανθεί από πολλούς ιατρικούς ερευνητές. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να ελπίζει εκ προοιμίου, όπως φαίνεται, ότι μια διαδικασία έρευνας που είχε αποδείξει την αξία της στις ψυχοπαθητικές **(648)** κλινικές εικόνες θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στην εξήγηση των ονείρων. Οι αγχώδεις και εμμονικές ιδέες είναι ξένες προς τη φυσιολογική συνείδηση με τον ίδιο τρόπο που τα όνειρα είναι ξένα προς την συνείδηση κατά την εγρήγορση – η συνείδηση αγνοεί την προέλευσή τους, όπως αγνοεί και την προέλευση των ονείρων. Όσον αφορά αυτά τα ψυχοπαθολογικά μορφώματα, ήταν ένα πρακτικό ενδιαφέρον που οδήγησε στη διερεύνηση της προέλευσης και της γένεσής τους, διότι η εμπειρία είχε δείξει ότι η αποκάλυψη των κρυμμένων από τη συνείδηση μονοπατιών σκέψης, μέσω των οποίων οι νοσηρές ιδέες συνδέονται με το υπόλοιπο ψυχικό περιεχόμενο, ισοδυναμεί με το

ξετύλιγμα αυτών των συμπτωμάτων και οδηγεί στην κυριαρχία της ιδέας που προηγουμένως ήταν αδύνατο να ανασταλεί. Η μέθοδος που χρησιμοποίησα για να επιλύσω το πρόβλημα του ονείρου προήλθε λοιπόν από την ψυχοθεραπεία.

Είναι εύκολο να περιγραφεί αυτή η μέθοδος, αν και η εφαρμογή της απαιτεί σίγουρα γνώση και εξάσκηση. Όταν πρόκειται να εφαρμοστεί σε κάποιον άλλον, για παράδειγμα σε έναν ασθενή που πάσχει από μια αγχώδη αναπαράσταση, του ζητείται να στρέψει την προσοχή του στην εν λόγω ιδέα, όχι, όπως έχει γίνει πολλές φορές στο παρελθόν για να την αναλογιστεί, αλλά για να σημειώσει χωρίς εξαίρεση ό,τι του έρχεται στο μυαλό σχετικά με αυτήν και να το κοινοποιήσει στον γιατρό. Ο ισχυρισμός ότι η προσοχή είναι ανίκανη να συλλάβει οτιδήποτε θα απορριφθεί- θα διακηρυχθεί δυναμικά ότι μια τέτοια απουσία αναπαραστατικού περιεχομένου είναι εντελώς αδύνατη. Και πράγματι, πολύ γρήγορα, θα προκύψουν πολλές τυχαίες ιδέες, ιδέες στις οποίες θα προσκολληθούν άλλες, τις οποίες όμως το άτομο, παραδομένο στην ενδοσκόπηση, θα εισάγει συνήθως με την ακόλουθη παρατήρηση: αυτές οι ιδέες είναι παράλογες ή ασήμαντες, δεν έχουν καμία σχέση με το θέμα, ήρθαν στο μυαλό μου τυχαία και χωρίς κανένα συσχετισμό με το ζητούμενο. Διαπιστώνουμε διαμιάς ότι είναι αυτή η κριτική που απέκλεισε όλες αυτές τις τυχαίες ιδέες από την επικοινωνία, που τις εμπόδισε ακόμη και από το να γίνουν συνειδητές. Εάν μπορούσαμε να παρακινήσουμε το άτομο που υποβάλλεται σε θεραπεία να εγκαταλείψει αυτή την κριτική των τυχαίων ιδεών του και να αναπτύξει τις ακολουθίες σκέψεων που συμβαίνουν ενώ η προσοχή διατηρείται **(649)** σταθερή, αποκτάται ψυχικό υλικό το οποίο σύντομα συνδέεται σαφώς με την εν λόγω νοσηρή ιδέα, το οποίο αποκαλύπτει τις συνδέσεις της με άλλες ιδέες και το οποίο επιτρέπει, με περαιτέρω επιδίωξη, να αντικατασταθεί η νοσηρή ιδέα από μια νέα ιδέα η οποία ενσωματώνεται κατανοητά στο ψυχικό πλαίσιο.

Δεν χρειάζεται εδώ να αναπτύξουμε λεπτομερώς τις προϋποθέσεις στις οποίες βασίζεται αυτή η εμπειρία, ούτε τις συνέπειες που απορρέουν από τις ανελλιπείς επιτυχίες της. Αρκεί να πούμε ότι για κάθε νοσηρή ιδέα αποκτούμε επαρκές υλικό για να την ξεδιαλύνουμε, όταν στρέφουμε την προσοχή μας ακριβώς σε εκείνους τους « ακούσιους » συνειρμούς που « διαταράσσουν τη σκέψη μας », εκείνους που η κριτική συνήθως απορρίπτει ως άχρηστα σκουπίδια. Αν χρησιμοποιεί κάποιος τη μέθοδο για τον εαυτό του, είναι

καλύτερο να βοηθήσει την ανάλυση καταγράφοντας τις παρεπόμενες ιδέες που θα φανούν ακατανόητες στην αρχή.

Θέλω τώρα να δείξω πού οδηγεί η εφαρμογή αυτής της μεθόδου έρευνας στα όνειρα. Κάθε παράδειγμα ονείρου θα έπρεπε να προσφέρεται για αυτό με τον ίδιο τρόπο- ωστόσο, για ορισμένους λόγους, επιλέγω ένα όνειρο που έκανα ο ίδιος, το οποίο μοιάζει στη μνήμη μου ως ανακριβές και παράλογο και το οποίο μπορώ να προτείνω λόγω της συντομίας του. Ίσως το όνειρο που έκανα χθες το βράδυ να πληροί αυτές τις προϋποθέσεις. Να το περιεχόμενό του, σημειωμένο αμέσως μετά το ξύπνημα.

« Σε παρέα, σε τραπέζι ή ταμπλ ντοτ... Τρώμε σπανάκι. Η κυρία Ε.Λ. κάθεται δίπλα μου, γυρίζει τελείως προς το μέρος μου και βάζει το χέρι της στο γόνατό μου. Απομακρύνω το χέρι σε μια αμυντική κίνηση. Τότε μου λέει: Πάντα είχατε τόσο όμορφα μάτια...

Τότε βλέπω αόριστα κάτι σαν το περίγραμμα δύο ματιών ή το περίγραμμα ενός ζευγαριού γυαλιών... »

Να λοιπόν όλο το όνειρο, ή τουλάχιστον ό,τι έχει απομείνει από αυτό στη μνήμη μου. Μου φαίνεται ασαφές και παράλογο, αλλά πάνω απ' όλα ανησυχητικό. Η κ. Ε.Λ. είναι ένα πρόσωπο με το οποίο δεν διατηρώ παρά στο **(650)** ελάχιστο φιλικές σχέσεις, και απ' όσο γνωρίζω, ποτέ δεν ευχήθηκα να έχω πιο στενές σχέσεις. Δεν την έχω δει εδώ και πολύ καιρό και δεν πιστεύω ότι υπήρξε κάποια αναφορά για αυτήν τις τελευταίες ημέρες. Η διαδικασία αυτού του ονείρου δεν συνοδεύεται από κανένος είδους συναισθηματικής φόρτισης.

Ο αναστοχασμός πάνω σε αυτό το όνειρο δεν το καθιστά περισσότερο κατανοητό. Αλλά τώρα θα σημειώσω, χωρίς προκαταλήψεις ή κριτική πρόθεση, τις τυχαίες ιδέες που προκύπτουν από την παρατήρηση του εαυτού μου. Πολύ γρήγορα θα παρατηρήσω ότι για τον σκοπό αυτό είναι επωφελές να αποσυνθέσω το όνειρο στα στοιχεία του και να αναζητήσω τις τυχαίες ιδέες που συνδέονται με κάθε θραύσμα.

Σε παρέα, τραπέζι ή ταμπλ ντοτ. Με αυτό συνδέεται αμέσως η ανάμνηση ενός μικρού γεγονότος που έκλεισε τη χθεσινή βραδιά. Είχα φύγει από μια μικρή συνάντηση με έναν φίλο, ο οποίος προσφέρθηκε να πάρει ένα αμάξι και να με πάει σπίτι. « Προτιμώ ένα αμάξι με ταξίμετρο », λέει, « σε κρατάει ευχάριστα απασχολημένο. Έχεις πάντα κάτι να κοιτάξεις. » Όταν βρεθήκαμε στην άμαξα

και ο αμαξάς είχε ρυθμίσει το δίσκο έτσι ώστε να είναι ορατή η πρώτη αμοιβή των εξήντα χέλλερς, συνέχισα το αστείο. « Μόλις μπήκαμε μέσα και του χρωστάμε ήδη εξήντα χέλλερ. Τα ταξίμετρα των αυτοκινήτων μου θυμίζουν πάντα το ταμπλ ντοτ. Με κάνουν τσιγκούνη και εγωιστή υπενθυμίζοντάς μου συνεχώς τι χρωστάω. Αισθάνομαι ότι το χρέος μου αυξάνεται πολύ γρήγορα και φοβάμαι ότι δεν παίρνω αρκετά για την αξία των χρημάτων μου, όπως ακριβώς και στο ταμπλ ντοτ δεν μπορώ να αποφύγω τη γελοία ανησυχία ότι δεν παίρνω αρκετά, ότι δεν πρέπει να χάσω από τα μάτια μου αυτά που μου οφείλονται. » Χωρίς αυτό να σχετίζεται πολύ στενά, παραθέτω :

*Ihr führt ins Leben uns hinein,
Ihr lasst den Armen schuldig werden¹*

Μια δεύτερη, τυχαία ιδέα σχετικά με το ταμπλ ντοτ: πριν από μερικές εβδομάδες, όταν ήμουν στο Τιρόλο σε ένα πανδοχείο σε ένα ορεινό θέρετρο, εκνευρίστηκα πολύ με την αγαπημένη μου σύζυγο επειδή δεν ήταν αρκετά **(651)**συγκρατημένη απέναντι σε ορισμένους συνδαιτυμόνες, με τους οποίους δεν επιθυμούσα να έχω κοινωνικές ανταλλαγές. Την παρακάλεσα να ασχοληθεί περισσότερο μαζί μου παρά με αυτούς τους ξένους. Και πάλι εδώ, είναι σαν να μην είχα πάρει αρκετά για όσα πλήρωσα στο ταμπλ ντοτ. Και τώρα μου κάνει πραγματικά εντύπωση η αντίθεση μεταξύ της συμπεριφοράς της συζύγου μου σε αυτό το τραπέζι και εκείνης της κυρίας E.L. στο όνειρο, η οποία « στρέφεται εξ ολοκλήρου προς το μέρος μου ».

Ας συνεχίσουμε. Παρατηρώ τώρα ότι η διαδικασία του ονείρου είναι η αναπαραγωγή μιας μικρής σκηνής που έλαβε χώρα με πολύ παρόμοιο τρόπο μεταξύ της γυναίκας μου και εμένα, την εποχή που την φλέρταρα κρυφά. Το χάδι κάτω από το τραπεζομάντιλο ήταν η απάντηση σε ένα πιεστικό ερωτικό γράμμα. Ωστόσο, στο όνειρο, η κυρία E.Λ., η οποία δεν έχουμε κατά τα άλλα καμία οικειότητα, υποκαθιστά τη γυναίκα μου.

---

¹ Μας οδηγείς στη ζωή, Αφήνεις τους δυστυχείς / φτωχούς να γίνουν οφειλέτες / ένοχοι. Γκαίτε, *Τα χρόνια της μαθητείας του Wilhelm Meister*, Βιβλίο III, Κεφάλαιο 13, Το τραγούδι του αρπιστή προς τις « ουράνιες δυνάμεις ». Μας φέρνεις στη ζωή, αφήνεις τους δυστυχείς να γίνουν ένοχοι. Σημειώστε ότι η λέξη « schuldig » σημαίνει ταυτόχρονα « ένοχος » και « οφειλέτης ».

Η κυρία Ε.Λ. είναι η κόρη ενός ανθρώπου στον οποίο χρωστούσα χρήματα. Δεν μπορώ να μην παρατηρήσω ότι εδώ αποκαλύπτεται ένας ανυποψίαστος συσχετισμός μεταξύ των θραυσμάτων του περιεχομένου του ονείρου και των τυχαίων ιδεών μου. Αν ακολουθήσει κανείς τη συνειρμική αλυσίδα που ξεκινάει από ένα στοιχείο του περιεχομένου του ονείρου, σύντομα οδηγείται σε ένα άλλο στοιχείο αυτού του περιεχομένου. Οι ιδέες που μου έρχονται σχετικά με το όνειρο παράγουν συνδέσεις που δεν διακρίνονται στο ίδιο το όνειρο.

Όταν κάποιος περιμένει από τους άλλους να εργαστούν για το δικό του όφελος χωρίς να υπάρχει εκεί το δικό τους όφελος, δεν αρεσκομάστε να ρωτάμε ειρωνικά αυτόν τον αφελή: « Πιστεύεις ότι αυτό ή εκείνο θα γίνει μόνο για τα ωραία σου μάτια; » Έτσι σε αυτή την περίπτωση τα λόγια της κυρίας Ε.Λ. στο όνειρο: « Είχατε πάντα τόσο όμορφα μάτια » δεν σημαίνουν τίποτα περισσότερο από : « Οι άνθρωποι ανέκαθεν έκαναν τα πάντα για να σας ευχαριστήσουν – είχατε τα πάντα δωρεάν. » Φυσικά όμως, στην πραγματικότητα συμβαίνει το αντίθετο : έχω πληρώσει ακριβά για ό,τι έχουν κάνει οι άλλοι για μένα σε επίπεδο ευεργετημάτων. Επομένως, δεν έμεινα αδιάφορος στο γεγονός ότι την προηγούμενη μέρα πήρα δωρεάν το αυτοκίνητο με το οποίο με πήγε στο σπίτι ο φίλος μου.

Είναι επίσης αλήθεια ότι έναντι του φίλου του οποίου ήμασταν **(652)**καλεσμένοι χθες το βράδυ, είχα καταστεί συχνά οφειλέτης του. Μόλις πρόσφατα ακόμα, άφησα να ξεφύγει μια ευκαιρία να τον ξεπληρώσω χωρίς να την εκμεταλλευτώ. Διαθέτει μόνο ένα δώρο από μένα, ένα αρχαίο κύπελλο που έχει σαν μπορντούρα μάτια ζωγραφισμένα – ονομάζεται occhiale για να προστατεύει από το κακό μάτι. Παρεμπιπτόντως είναι οφθαλμίατρος. Εκείνο το βράδυ τον είχα ρωτήσει για την ασθενή που του είχα στείλει για να της συνταγογραφήσει γυαλιά.

Παρατηρώ ότι τώρα σχεδόν όλα τα θραύσματα του περιεχομένου του ονείρου γίνονται κατανοητά όταν συμπεριληφθούν στο νέο πλαίσιο. Ωστόσο, θα μπορούσα να ρωτήσω λογικά γιατί στο όνειρο σερβίρεται ειδικά σπανάκι;

Γιατί αυτή η λέξη θυμίζει μια μικρή σκηνή που διαδραματίστηκε πρόσφατα στο οικογενειακό μας τραπέζι, όταν ένα παιδί, ακριβώς εκείνο του οποίου θαυμάζουμε τα όμορφα μάτια, αρνήθηκε να φάει σπανάκι. Σαν παιδί

έκανα σαν κι αυτόν – για πολύ καιρό μισούσα το σπανάκι, μέχρι που αργότερα άλλαξε το γούστο μου και αυτό το λαχανικό έγινε το αγαπημένο μου φαγητό. Η αναφορά αυτού του πιάτου εισάγει έτσι μια σύνδεση μεταξύ της νιότης μου και της νιότης του παιδιού μου. « Να χαίρεσαι που έχεις σπανάκι », είχε εξακοντίσει η μητέρα του στο ιδιότροπο αγόρι. « Υπάρχουν παιδιά που θα ήταν πολύ ευχαριστημένα αν μπορούσαν να φάνε σπανάκι. » Μου υπενθυμίζεται έτσι το καθήκον των γονέων απέναντι στα παιδιά τους. Τα λόγια του Γκαίτε :

*Ihr führt ins Leben uns hinein,
Ihr lasst de Armen schuldig werden²*

αποκαλύπτουν σε αυτό το πλαίσιο ένα καινούριο νόημα.

Θα σταματήσω εδώ για να στρέψω το βλέμμα μου στα αποτελέσματα που έχουμε ήδη αποκομίσει από την ανάλυση του ονείρου. Ακολουθώντας τους συνειρμούς που συνδέονταν με τα απομονωμένα στοιχεία του ονείρου, αποσπασμένα από το συγκείμενό τους, έφτασα σε μια σειρά σκέψεων και αναμνήσεων στις οποίες πρέπει να αναγνωρίσω πολύτιμες εκφράσεις της ψυχικής μου ζωής. Αυτό το υλικό που ανακαλύφθηκε από την ανάλυση του ονείρου διατηρεί στενή σχέση με το περιεχόμενο του ονείρου – ωστόσο, η συσχέτιση αυτή είναι τέτοιας φύσης που δεν θα ήμουν ποτέ σε θέση να εξαγάγω από το περιεχόμενο του ονείρου αυτό που μόλις ανακαλύφθηκε. Το **(653)** όνειρο στερούνταν συναισθηματικών φορτίσεων, ήταν ασυνάρτητο και ακατανόητο – καθώς αναπτύσσω τις σκέψεις πίσω από το όνειρο, βιώνω έντονες και τεκμηριωμένες κινήσεις συναισθημάτων. Οι ίδιες οι σκέψεις συνδέονται μεταξύ τους με άρτιο λογικό τρόπο σχηματίζοντας αλυσίδες στις οποίες ορισμένες αναπαραστάσεις αναφύονται επανειλημμένα ως κεντρικές αναπαραστάσεις. Τέτοιες αναπαραστάσεις, οι οποίες δεν αντικαθίστανται στο ίδιο το όνειρο, συγκροτούνται στο παράδειγμά μας από τις αντιθέσεις ενδιαφερομένου – ανιδιοτελούς, και από τα στοιχεία είμαι οφειλέτης – πραγματοποιείται δωρεάν. Στον ιστό που αποκαλύπτεται στην ανάλυση, θα μπορούσα να τραβήξω τα νήματα πιο σφιχτά και στη συνέχεια να δείξω ότι

---

² Μας οδηγεί στη ζωή,

Αφήνεις τους φτωχούς να γίνουν ένοχοι / οφειλέτες.

Βλέπε και παραπάνω, σημ. 1.

ενώνονται σε έναν κόμπο, αλλά σκέψεις ιδιωτικής και όχι επιστημονικής φύσης με εμποδίζουν να το κάνω αυτό δημοσίως. Θα έπρεπε να προδώσω πάρα πολλά πράγματα τα οποία είναι καλύτερα να κρατηθούν ως μυστικά μου, διότι κατά την πορεία μου προς αυτή τη λύση μου έχουν γίνει ξεκάθαρα κάθε είδους πράγματα, τα οποία δεν παραδέχομαι πρόθυμα στον εαυτό μου. Γιατί, λοιπόν, δεν επέλεξα ένα άλλο όνειρο, του οποίου η ανάλυση θα ήταν πιο κατάλληλη για επικοινωνία, ώστε να μπορέσω να πείσω καλύτερα για το νόημα και τη συνοχή του υλικού που αποκάλυψε η ανάλυση; Η απάντηση είναι η ακόλουθη : κάθε ένα από τα όνειρα με τα οποία θα έπρεπε να ασχοληθώ θα οδηγούσε στα ίδια πράγματα, πράγματα δύσκολα να επικοινωνηθούν, και θα με οδηγούσε στην ίδια αναγκαία διακριτικότητα. Ούτε θα απέφευγα αυτή τη δυσκολία αν πρότεινα για ανάλυση το όνειρο κάποιου άλλου, εκτός κι αν οι περιστάσεις μου επέτρεπαν να εγκαταλείψω όλες τις συγκαλύψεις, αδιαφορώντας για εκείνον που μου το είχε εκμυστηρευτεί.

Η αντίληψη που μου επιβάλλεται από εδώ και στο εξής με οδηγεί να σκεφτώ ότι το όνειρο είναι ένα είδος υποκατάστατου για τα μονοπάτια της σκέψης που είναι φορτισμένα με συναισθήματα και πλούσια σε νοήματα και στα οποία έχω καταλήξει στο τέλος της ανάλυσης. Δεν γνωρίζω ακόμη τη διαδικασία που επέτρεψε στο όνειρο να γεννηθεί από αυτές τις σκέψεις, όμως αντιλαμβάνομαι ότι είναι ανακριβές να το θεωρούμε ως μία διαδικασία αμιγώς σωματική, δίχως ψυχική σημαντικότητα, γεννημένο από την μεμονωμένη δραστηριότητα κάποιας ομάδας εγκεφαλικών κυττάρων που αποσπάστηκαν από τον ύπνο.

(654) Θα σημειώσω ακόμη δύο πράγματα : ότι το περιεχόμενο του ονείρου είναι πολύ πιο βραχύ από τις σκέψεις των οποίων δηλώνω ότι είναι το υποκατάστατο και ότι η ανάλυση ανακάλυψε ως διεγέρτη του ονείρου μια ασήμαντη περίσταση της βραδιάς που προηγήθηκε του ονείρου.

Δεν θα εξάγω, φυσικά, ένα τόσο εκτεταμένο συμπέρασμα με βάση την ανάλυση ενός και μόνο ονείρου. Καθώς όμως η εμπειρία μου έδειξε ότι ακολουθώντας άκριτα τους συσχετισμούς μπορώ να περάσω με αφετηρία κάθε όνειρο σε μια τέτοια αλυσίδα σκέψεων, ανάμεσα στα στοιχεία της οποίας επανεμφανίζονται τα συστατικά μέρη του ονείρου, και καθώς αυτά σχετίζονται μεταξύ τους σωστά και λογικά, είναι ασφαλώς σκόπιμο να εγκαταλείψω την

ιδέα – χαμηλής πιθανότητας – ότι οι συσχετισμοί που παρατηρήθηκαν στο πρώτο όνειρο μπορεί να οφείλονται στην τύχη. Ως εκ τούτου, θεωρώ τον εαυτό μου εξουσιοδοτημένο να εδραιώσω μέσω της ορολογίας αυτή τη νέα άποψη³. Αντιπαραθέτω το όνειρο όπως υπάρχει στη μνήμη μου με το σχετικό υλικό που αποκαλύπτεται από την ανάλυση και ονομάζω το πρώτο ως το έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου, ενώ το δεύτερο - αρχικά χωρίς περαιτέρω διάκριση - ως το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου. Βρίσκομαι έτσι λοιπόν μπροστά σε δύο νέα προβλήματα, που δεν έχουν μέχρις εδώ ακόμα διατυπωθεί: 1) ποια είναι η ψυχική διαδικασία που μετέτρεψε το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου σε έκδηλο περιεχόμενο που μου γίνεται γνωστό μέσω της ανάμνησης ; 2) ποιο ήταν το κίνητρο ή ποια ήταν τα κίνητρα που απαίτησαν μία τέτοια μετάφραση; Θα ονομάσω εργασία του ονείρου τη διαδικασία μετασχηματισμού του λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου σε φανερό περιεχόμενο. Το αντίστοιχο αυτής της εργασίας, το οποίο πραγματοποιεί τον αντίθετο μετασχηματισμό, το έχω ήδη ονομάσει αναλυτική εργασία. Τα άλλα προβλήματα του ονείρου, εκείνα που αφορούν τους διεγέρτες του ονείρου, την προέλευση του ονειρικού υλικού, το πιθανό νόημα του ονείρου και τη λειτουργία της ονειρικής δραστηριότητας, καθώς και τους λόγους για τους οποίους τα όνειρα ξεχνιούνται, θα τα συζητήσω όχι στο πλαίσιο του έκδηλου περιεχομένου του ονείρου αλλά στο πλαίσιο του λανθάνοντος περιεχομένου που μόλις ανακαλύψαμε. Καθώς ανάγω όλους τους αντιφατικούς ισχυρισμούς, καθώς και όλους τους ανακριβείς ισχυρισμούς, που έχω βρει σε βιβλία που ασχολούνται με το θέμα, στην άγνοια αυτού του λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου - το οποίο αποκαλύπτεται παρά μόνο με την ανάλυση - θα προσπαθήσω από εδώ και στο εξής και με πολύ **(655)** φροντίδα να μη συγχέω το έκδηλο όνειρο με τις λανθάνουσες σκέψεις του ονείρου.

---

³ Einsicht.

III

Ο μετασχηματισμός των λανθάνουσων ονειρικών σκέψεων σε έκδηλο ονειρικό περιεχόμενο αξίζει την πλήρη προσοχή μας. Είναι στην πραγματικότητα το πρώτο παράδειγμα που γνωρίζουμε για τη μεταφορά ψυχικού υλικού από έναν τρόπο έκφρασης σε έναν άλλο, από έναν τρόπο έκφρασης που μας είναι άμεσα κατανοητός σε έναν άλλο, τον οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε μόνο με στοχευμένες προσπάθειες, αν και πρέπει επίσης να τον αναγνωρίσουμε, και αυτόν επίσης, ως μία λειτουργία της ψυχικής μας δραστηριότητας. Λαμβάνοντας υπόψη τη σχέση μεταξύ λανθάνοντος και έκδηλου περιεχομένου, τα όνειρα μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες. Πρώτον, μπορούμε να διακρίνουμε τα όνειρα που έχουν νόημα και είναι ταυτόχρονα κατανοητά, δηλαδή που μπορούν να ενσωματωθούν στην ψυχική μας ζωή χωρίς να μας αναστατώσουν. Υπάρχουν πολλά τέτοια όνειρα. Συνήθως είναι σύντομα και γενικά δεν μας φαίνονται άξια προσοχής, επειδή δεν έχουν καμία έκπληξη ή ανησυχητικό στοιχείο. Το γεγονός ότι συμβαίνουν αποτελεί εξάλλου ένα ισχυρό επιχείρημα κατά της θεωρίας ότι τα όνειρα προκύπτουν από την απομονωμένη δραστηριότητα συγκεκριμένων ομάδων εγκεφαλικών κυττάρων. Δεν έχουν όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά της υποβαθμισμένης ή κατακερματισμένης ψυχικής δραστηριότητας, και παρόλα αυτά δεν έχουμε ποτέ αντίρρηση για τον χαρακτήρα τους ως όνειρα, ούτε τα συγχέουμε με τα προϊόντα της κατάστασης εγρήγορσης. Αυτό συμβαίνει όταν ονειρευόμαστε, για παράδειγμα, ότι ένας αγαπημένος συγγενής πέθανε από πανούκλα, ενώ δεν έχουμε κανέναν λόγο να περιμένουμε, να φοβόμαστε ή να υποθέτουμε ένα τέτοιο γεγονός, και **(656)** αναρωτιόμαστε έκπληκτοι: πώς μου ήρθε μια τέτοια ιδέα;

Τέλος, η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει τα όνειρα που στερούνται τόσο νοήματος όσο και λογικής και τα οποία φαίνονται ασυνάρτητα, συγκεχυμένα και

παράλογα. Η συντριπτική πλειονότητα των προϊόντων της ονειρικής μας δραστηριότητας έχει χαρακτηριστικά που οδήγησαν στη χαμηλή εκτίμηση στην οποία τυγχάνουν τα όνειρα καθώς και στην ιατρική θεωρία της μειωμένης ψυχικής δραστηριότητας. Ιδιαίτερα σε ονειρικές συνθέσεις ορισμένης διάρκειας και πολυπλοκότητας, σπάνια λείπουν τα πιο σαφή σημάδια έλλειψης συνοχής.

Η αντίθεση μεταξύ του φανερού και του λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου έχει σαφώς σημασία μόνο για τα όνειρα της δεύτερης κατηγορίας, και ακόμη περισσότερο για εκείνα της τρίτης. Εδώ είναι που συναντάμε τα αινίγματα που εξαφανίζονται μόνο αν αντικαταστήσουμε το πρόδηλο όνειρο με το λανθάνον περιεχόμενο, και σε σχέση με ένα παράδειγμα αυτού του είδους, ένα συγκεχυμένο και ακατανόητο όνειρο, επιχειρήσαμε την ανάλυση που προηγήθηκε. Ωστόσο, παρά τις προσδοκίες μας, συναντήσαμε λόγους που μας εμπόδιζαν να γνωρίσουμε πλήρως τις λανθάνουσες σκέψεις του ονείρου, και η επανάληψη της ίδιας εμπειρίας μας οδήγησε να υποθέσουμε ότι υπάρχει μια στενή συσχέτιση, που διέπεται από έναν νόμο, μεταξύ του ακατανόητου και συγκεχυμένου χαρακτήρα του ονείρου και των δυσκολιών που προκύπτουν από την επικοινωνία των ονειρικών σκέψεων. Πριν διερευνήσουμε τη φύση αυτής της συσχέτισης, καλό θα ήταν να στρέψουμε το ενδιαφέρον μας στα ευκολότερα κατανοήσιμα όνειρα της πρώτης κατηγορίας, στα οποία το φανερό και το λανθάνον περιεχόμενο συμπίπτουν, εκείνα, επομένως, που φαίνεται να αποφεύγουν να πραγματοποιήσουν την εργασία του ονείρου.

Η εξέταση αυτών των ονείρων συστήνεται επίσης και από μια άλλη οπτική γωνία. Τα όνειρα των παιδιών είναι στην πραγματικότητα αυτού του τύπου, και επομένως λογικά και όχι ανησυχητικά, πράγμα που, παρεμπιπτόντως, αποτελεί μια νέα ένσταση εναντίον εκείνων που θεωρούν το όνειρο σαν μια αποσυνδεδεμένη εγκεφαλική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια του ύπνου, διότι γιατί μια τέτοια υποβάθμιση των ψυχικών λειτουργιών, στην περίπτωση του **(657)**ενήλικα, να αντιστοιχεί στα χαρακτηριστικά της κατάστασης του ύπνου και να μην συμβαίνει το ίδιο και για το παιδί ; Αντιθέτως, έχουμε κάθε δικαίωμα να περιμένουμε ότι η εξήγηση των παιδικών ψυχικών διεργασιών, ακόμη και αν είναι σημαντικά απλοποιημένη, θα δείξει ότι αποτελούν απαραίτητη προετοιμασία για την ψυχολογία των ενηλίκων.

Θα μοιραστώ λοιπόν μερικά παραδείγματα παιδικών ονείρων που έχω συλλέξει. Ένα κορίτσι δεκαεννέα μηνών έπρεπε να νηστέψει για μια ολόκληρη μέρα επειδή έκανε εμετό το πρωί – σύμφωνα με την υπηρέτριά της, αρρώστησε τρώγοντας φράουλες. Κατά τη διάρκεια της νύχτας που ακολουθεί αυτή τη μέρα δίαιτας, ακούγεται να προφέρει το όνομά της καθώς κοιμάται και να προσθέτει: « Φ(γ)αουλες, φ(γ)αγκοστάφυλα, ομελέτες, χυλός ». Έτσι, ονειρεύεται ότι τρώει και υπογραμμίζει στο μενού της αυτά που υποθέτει ότι θα της δοθούν με φειδώ στο εγγύς μέλλον. – Παρομοίως, ένα αγόρι είκοσι δύο μηνών ονειρεύεται μια απόλαυση που του την έχουν στερήσει. Την προηγούμενη είχε λάβει ένα δώρο από τον θείο του, ένα μικρό καλάθι φρέσκα κεράσια, και τον άφησαν να γευτεί ένα μόνο μικρό δείγμα από αυτά. Ξυπνά δηλώνοντας πολύ χαρούμενος : « Ο Χέρμαν έφαγε όλα τα κεράσια ». – Ένα κοριτσάκι τρεισήμισι ετών είχε κάνει μια ημερήσια εκδρομή σε μια λίμνη, αλλά η εκδρομή δεν είχε κρατήσει αρκετά για εκείνη, αφού άρχισε να κλαίει γοερά όταν έπρεπε να επιστρέψει στη στεριά.

Το επόμενο πρωί, μας είπε ότι έπλευσε στη λίμνη κατά τη διάρκεια της νύχτας και, ως εκ τούτου, συνέχισε τον διακεκομμένο περίπατό της. – Ένα αγόρι πέντε ετών και τριών μηνών φάνηκε πως δεν ήταν αρκετά ικανοποιημένο με μια εκδρομή στην περιοχή Dachstein⁴. Μόλις εμφανιζόταν μια κορυφή, ρωτούσε αν ήταν αυτό το Dachstein και αρνιόταν να προχωρήσει με τους άλλους προς τον καταρράκτη. Η συμπεριφορά του αποδόθηκε στην κούραση, αλλά εξηγήθηκε καλύτερα το επόμενο πρωί, όταν, αφηγούμενος το όνειρό του, ισχυρίστηκε ότι ανέβηκε στο Dachstein. Προφανώς ήλπιζε ότι η ανάβαση στο Dachstein θα ήταν ο στόχος της εκδρομής και πείσμωνσε που δεν είδε το πολυπόθητο βουνό να εμφανίζεται. Αναπλήρωνε στο όνειρο αυτό που δεν του έφερε η μέρα. Το ίδιο συνέβη και στο όνειρο ενός εξαχρονου κοριτσιού, του οποίου ο πατέρας είχε διακόψει μια βόλτα πριν φτάσουν στον προορισμό τους λόγω της **(658)**προχωρημένης ώρας. Στην επιστροφή, το παιδί είχε χτυπήσει πάνω σε μια πινακίδα που έδειχνε έναν άλλο προορισμό για την εκδρομή, και ο πατέρας της είχε υποσχεθεί να την ξαναπάει εκεί κάποια άλλη φορά. Το επόμενο πρωί, είπε στον πατέρα της ότι εκείνος την είχε πάει και στα δύο μέρη.

---

⁴ Βουνοκορφή και παγετώνας στις αυστριακές Άλπεις. Γνωστό θέρετρο διακοπών από τον ΧΙΧο αιώνα.

Το κοινό στοιχείο που έχουν αυτά τα παιδικά όνειρα είναι προφανές. Εκπληρώνουν όλες τις επιθυμίες που έχουν ανακινηθεί κατά τη διάρκεια της ημέρας και έχουν παραμείνει ανεκπλήρωτες. Πρόκειται για απλές και απροκάλυπτες εκπληρώσεις επιθυμίας.

Να επίσης ένα παιδικό όνειρο που δεν είναι τίποτα περισσότερο από την εκπλήρωση μιας επιθυμίας, αν και δεν είναι διόλου ευνόητο με την πρώτη ματιά.

Ένα κοριτσάκι που δεν ήταν ακόμη τεσσάρων ετών είχε μεταφερθεί από την εξοχή στην πόλη λόγω μιας πολιομυελίτιδας και πέρασε τη νύχτα στο σπίτι μιας άτεκνης θείας σε ένα μεγάλο κρεβάτι που ήταν, φυσικά, πολύ μεγάλο για αυτήν. Το επόμενο πρωί, διηγήθηκε ότι είχε ονειρευτεί ότι το κρεβάτι ήταν πολύ μικρό για αυτήν, με αποτέλεσμα να μη βρίσκει χώρο σε αυτό. Είναι σαφές να αναγνωρίσει κανείς σε αυτό το όνειρο ένα όνειρο επιθυμίας, αρκεί να θυμόμαστε ότι και τα παιδιά εκφράζουν συχνά την επιθυμία « να είναι μεγάλοι ». Η διάσταση του κρεβατιού υπενθύμισε υπερβολικά έντονα το μικρό της μέγεθος στη μικρή επιθυμούσα να « είναι μεγάλη ». Για αυτό λοιπόν εκείνη διόρθωσε στο όνειρο μία αναλογία που τη δυσαρεστούσε και έγινε έκτοτε τόσο μεγάλη που το μεγάλο κρεβάτι μετατράπηκε σε υπερβολικά μικρό για εκείνη.

Ακόμη και όταν το περιεχόμενο των ονείρων των παιδιών γίνεται πιο σύνθετο και πιο εκλεπτυσμένο, παραμένει πάντοτε πολύ εύκολο να δούμε την εκπλήρωση της επιθυμίας. Ένα αγόρι οκτώ ετών ονειρεύεται ότι βρέθηκε με τον Αχιλλέα πάνω στο άρμα που οδηγούσε ο Διομήδης. Μπορούμε να αποδείξουμε ότι την προηγούμενη, είχε αφοσιωθεί στην ανάγνωση των ηρωικών θρύλων της Ελλάδας. Μπορούμε να διαπιστώσουμε με ευκολία ότι είχε πάρει αυτούς τους ήρωες για μοντέλα και μετάνιωνε που δεν έζησε στους καιρούς τους.

(659) Αυτή η μικρή συλλογή ονείρων αναδεικνύει πραγματικά ένα δευτερεύον χαρακτηριστικό των ονείρων των παιδιών, τον συσχετισμό τους με τη ζωή κατά τη διάρκεια της ημέρας. Οι επιθυμίες που πραγματοποιούνται προέρχονται από την ημέρα, κατά γενικό κανόνα από την προηγούμενη ημέρα, και σημαδεύτηκαν μέσα στην σκέψη αυτού που βρίσκεται σε εγρήγορση από μία συναισθηματική έμφαση. Αυτό που είναι ασήμαντο και αδιάφορο ή ακόμα αυτό που μπορεί να μοιάζει τέτοιο για το παιδί, δεν βρίσκει υποδοχή μέσα στο περιεχόμενο του ονείρου.

Στους ενήλικες επίσης μπορούμε να βρούμε πολλά παραδείγματα αυτών των ονείρων παιδικού τύπου τα οποία, όπως έχουμε πει, προσφέρουν εντούτοις συνήθως ένα ισχνό περιεχόμενο. Για παράδειγμα, πολλοί άνθρωποι συνήθως ανταποκρίνονται σε ένα νυχτερινό ερέθισμα δίψας με ένα όνειρο στο οποίο πίνουν, το οποίο τείνει να εξαλείψει το νυχτερινό ερέθισμα δίψας και να τους επιτρέψει να συνεχίσουν να κοιμούνται. Πολλοί άνθρωποι πραγματοποιούν συχνά τέτοια όνειρα άνεσης λίγο πριν ξυπνήσουν, τη στιγμή που προκύπτει για αυτούς η αναγκαιότητα να σηκωθούν. Ονειρεύονται λοιπόν τότε ότι έχουν ήδη σηκωθεί, ότι έχουν ήδη πραγματοποιήσει την πρωινή τους περιποίηση ή ακόμη ότι βρίσκονται ήδη στη σχολική τους τάξη, στο γραφείο τους κτλ., εκεί όπου θα έπρεπε να βρίσκονται τη συγκεκριμένη στιγμή. Κατά τη διάρκεια της νύχτας, την προηγούμενη ενός ταξιδιού που σκοπεύουμε να κάνουμε, δεν είναι σπάνιο να ονειρευόμαστε ότι έχουμε ήδη φτάσει στον προορισμό μας. Με μία θεατρική παραστατικότητα, μία υποδοχή, το όνειρο προκαταβάλλει πολύ συχνά, σαν σε ανυπομονησία, την προσδοκώμενη ευχαρίστηση. Άλλες πάλι φορές το όνειρο εκφράζει την εκπλήρωση της επιθυμίας με τρόπο λιγότερο άμεσο. Τότε θα πρέπει να εδραιώσουμε ακόμη μία σχέση, να κάνουμε ακόμη μία αναγωγή, δηλαδή να προχωρήσουμε στην έναρξη μία ερμηνευτικής εργασίας για να αναγνωρίσουμε την εκπλήρωση της επιθυμίας. Έτσι συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν ένας άνδρας μου διηγείται πως η νεαρή γυναίκα του ονειρεύτηκε ότι είχε την περίοδο της. Οφείλω να πω ότι η νεαρή γυναίκα προκαταβάλλει μία εγκυμοσύνη αν η περίοδος της διακόπτεται. Η επικοινωνία του ονείρου αποτελεί λοιπόν την ανακοίνωση μίας εγκυμοσύνης και το νόημα της είναι η πραγματοποίηση της επιθυμίας που θα καθυστερούσε λίγο ακόμη την εγκυμοσύνη. Σε ασυνήθιστες και ακραίες συνθήκες τέτοια όνειρα παιδικού χαρακτήρα γίνονται ιδιαίτερα σύνθη. Ο αρχηγός μιας πολιτικής αποστολής διηγήθηκε ότι, ενώ διαχειμάζονταν στους πάγους, οι άνδρες του, **(660)**καταδικασμένοι στη μονοτονία και τις πενιχρές μερίδες φαγητού, ονειρεύονταν τακτικά, όπως τα παιδιά, μεγάλα γεύματα, βουνά από καπνό, και το σπίτι τους.

Δεν είναι καθόλου ασυνήθιστο ένα θραύσμα να ξεχωρίζει με ιδιαίτερη σαφήνεια από ένα μάλλον μακρύ, πολύπλοκο και συγκεχυμένο όνειρο στο σύνολό του, ένα θραύσμα που περιέχει μια αδιαμφισβήτητη εκπλήρωση της

επιθυμίας, αλλά συγκολλημένο σε ένα διαφορετικό, ακατανόητο υλικό. Εάν επιχειρήσουμε να αναλύσουμε επίσης μία σειρά από όνειρα ενηλίκων που μοιάζουν φαινομενικά ξεκάθαρα, θα διαπιστώσουμε με έκπληξη ότι είναι σπάνια τόσο απλά όσο τα όνειρα των παιδιών και μπορούν να κρύβουν ακόμη ένα άλλο νόημα από αυτό της εκπλήρωσης μίας επιθυμίας.

Σίγουρα, μία απλή και ικανοποιητική λύση του αινίγματος του ονείρου θα ήταν ότι η διεργασία ανάλυσης μάς καθιστά ικανούς να ανάγουμε επίσης τα παράλογα και συγκεχυμένα όνειρα των ενηλίκων στον παιδικό τύπο της εκπλήρωσης μίας έντονα αισθητής, ημερήσιας επιθυμίας. Μοιάζει σίγουρο ότι δεν πρέπει να αναμένουμε τίποτα τέτοιο. Τα όνειρα είναι συχνότερα φορτωμένα με το πιο αδιάφορο και ετερογενές υλικό, και αποτυγχάνουμε να δούμε τι θα μπορούσε, στο περιεχόμενό τους, να αποτελεί εκπλήρωση της επιθυμίας.

Αλλά πριν αφήσουμε τα παιδικά όνειρα, τα οποία είναι η εκπλήρωση των επιθυμιών χωρίς πέπλο, δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε έναν ουσιώδη χαρακτήρα του ονείρου, ο οποίος έχει επισημανθεί από καιρό και ο οποίος εμφανίζεται πιο καθαρά σε αυτή την ομάδα. Μπορώ να αντικαταστήσω κάθε ένα από αυτά τα όνειρα με μια πρόταση που εκφράζει μια επιθυμία: Ω, μακάρι η ιστιοπλοΐα στη λίμνη να είχε διαρκέσει περισσότερο! - Μακάρι να είχα ήδη πλυθεί και ντυθεί! - Μακάρι να μου είχαν επιτρέψει να κρατήσω τα κεράσια αντί να τα δώσω στον θείο μου! Όμως το όνειρο δίνει κάτι περισσότερο από αυτή την οπτικοποίηση. Δείχνει την επιθυμία ως ήδη εκπληρωμένη, απεικονίζει αυτή την εκπλήρωση ως πραγματική και παρούσα, και το υλικό της ονειρικής απεικόνισης αποτελείται κυρίως - αν και όχι αποκλειστικά - από καταστάσεις και αισθητηριακές εικόνες, τις περισσότερες φορές οπτικές. Από την ομάδα αυτή δεν λείπει εντελώς ένα είδος μετασχηματισμού, το οποίο μπορούμε δικαίως να ονομάσουμε έργο του ονείρου: μια σκέψη που διατυπώνεται στην ευκτική έγκλιση υποκαθίσταται από ένα όραμα⁵ στο παρόν.

---

⁵ Στο γερμανικό πρωτότυπο ο όρος που εμφανίζεται είναι : Anschauung.

IV

(661) Τείνουμε να παραδεχτούμε ότι ένας τέτοιος μετασχηματισμός της κατάστασης συνέβαινε και σε συγκεχυμένα όνειρα, αν και δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν αφορά και σε αυτήν την περίπτωση μια ευκτική. Το όνειρο που αναφέρθηκε ως παράδειγμα στην αρχή, την ανάλυση του οποίου προχωρήσαμε λίγο περισσότερο, μας δίνει στην πραγματικότητα την ευκαιρία να κατανοήσουμε κάτι τέτοιο ως προς δύο σημεία. Η ανάλυση δείχνει ότι η σύζυγός μου φροντίζει άλλους ανθρώπους στο τραπέζι, πράγμα που θεωρώ δυσάρεστο, αλλά το όνειρο περιέχει το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή ότι το πρόσωπο που έχει αντικαταστήσει τη σύζυγό μου στρέφει την πλήρη προσοχή του σε μένα. Όμως, ποια επιθυμία μπορεί να γεννήσει πιο εύκολα μια δυσάρεστη εμπειρία εκτός από την ιδέα του αντίθετου γεγονότος, το οποίο θα είχε εκπληρωθεί όπως εμφανίζεται στο όνειρο; Υπάρχει μια αρκετά ανάλογη σχέση μεταξύ της πικρής σκέψης, που παρέχεται από την ανάλυση, ότι δεν είχα τίποτα δωρεάν και του σχόλιου της γυναίκας στο όνειρο: « Πάντα είχες τόσο όμορφα μάτια ». Ένα μέρος λοιπόν από τις αντιθέσεις μεταξύ του φανερού και του λανθάνοντος περιεχομένου του ονείρου θα μπορούσε επομένως να αναχθεί στην εκπλήρωση της επιθυμίας.

Αλλά εδώ υπάρχει μια πιο εντυπωσιακή λειτουργία της διεργασίας του ονείρου που γεννά ασυνάρτητα όνειρα. Αν συγκρίνουμε, με βάση ένα τυχαίο παράδειγμα, τον αριθμό των στοιχείων αναπαράστασης ή τη σημασία των σημειώσεων στις οποίες οδηγεί η ανάλυση όταν σημειώνουμε ένα όνειρο και τις σκέψεις των οποίων βρίσκουμε τα ίχνη στο όνειρο, δεν μπορούμε να αμφιβάλλουμε ότι το έργο του ονείρου έχει επιτύχει στην περίπτωση αυτή μια εντυπωσιακή συμπύκνωση. Δεν είναι δυνατόν να σχηματίσουμε μια άμεση ιδέα για την έκταση αυτής της συμπύκνωσης, αλλά γίνεται όλο και πιο εμφανής όσο

πιο βαθιά διεισδύουμε στην ανάλυση του ονείρου. Δεν υπάρχει κανένα στοιχείο του περιεχομένου του ονείρου του οποίου τα συνειρμικά νήματα να μην **(662)**πηγαίνουν προς δύο ή περισσότερες κατευθύνσεις, καμία κατάσταση που να μην αποτελείται από ένα σύνολο δύο ή περισσότερων εντυπώσεων και εμπειριών. Μια μέρα, για παράδειγμα, ονειρεύτηκα ένα είδος πισίνας στην οποία οι λουόμενοι διασκορπίζονταν προς όλες τις κατευθύνσεις- σε ένα συγκεκριμένο σημείο στην άκρη, υπήρχε ένα άτομο που έσκυβε προς μία από τις λουόμενες, σαν να ήθελε να την τραβήξει έξω από το νερό. Η κατάσταση αποτελούνταν από τη μνήμη ενός γεγονότος από την εφηβεία μου και από δύο πίνακες ζωγραφικής, έναν από τους οποίους είχα δει λίγο πριν από το όνειρο. Οι δύο πίνακες ήταν η « Έκπληξη στο λουτρό » από τον κύκλο έργων του Schwind που είναι αφιερωμένος στη Μελουζίν (Mélusine) (« οι λουόμενοι διασκορπίζονται ») και ένας πίνακας του κατακλυσμού από έναν Ιταλό δάσκαλο. Όσο για το μικρό γεγονός, συνίστατο στο γεγονός ότι είχα μπορέσει να δω πως, κατά τη διάρκεια του μαθήματος κολύμβησης, ο ναυαγοσώστης είχε βοηθήσει μια γυναίκα να βγει από το νερό, αφού είχε καθυστερήσει μέχρι την ώρα που η πισίνα ήταν δεσμευμένη για τους άνδρες. – Στο παράδειγμα που επέλεξα στην αρχή της ομιλίας μου, η ανάλυση της κατάστασης με οδηγεί σε μια μικρή σειρά αναμνήσεων, καθεμία από τις οποίες συνέβαλε κάπως στο περιεχόμενο του ονείρου. Πρώτα απ' όλα, υπάρχει η μικρή σκηνή από την εποχή του αρραβώνα μας που ήδη ανέφερα- η πίεση των χεριών κάτω από το τραπέζι που έλαβε χώρα τότε έδωσε στο όνειρο τη λεπτομέρεια « κάτω από το τραπέζι », την οποία πρέπει να εισαγάγω εκ των υστέρων στη μνήμη μου για το όνειρο. Τη στιγμή αυτού του επεισοδίου, δεν υπήρχε φυσικά θέμα μίας « κίνησης προς εμένα » – γνωρίζω από την ανάλυση ότι αυτό το στοιχείο παραμένει η εκπλήρωση μιας αντίθετης επιθυμίας που σχετίζεται με τη συμπεριφορά της συζύγου μου στο ταμπλ ντοτ. Αλλά πίσω από αυτή την πρόσφατη ανάμνηση κρύβεται μια πολύ παρόμοια και πολύ πιο σημαντική σκηνή που χρονολογείται από την εποχή των αρραβώνων μας και η οποία μας προβλημάτισε για μια ολόκληρη μέρα. Η οικειότητα του να βάζεις το κανείς το χέρι του στο γόνατο του άλλου σχετίζεται με ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο και με εντελώς διαφορετικούς ανθρώπους. Αυτό το στοιχείο του ίδιου του ονείρου γίνεται η αφετηρία για δύο συγκεκριμένες σειρές αναμνήσεων, και ούτω καθεξής.

Το υλικό από τις ονειρικές σκέψεις που συμπιέζεται για να σχηματίσει την ονειρική κατάσταση πρέπει, φυσικά, να είναι διαθέσιμο *a priori* για τη χρήση (663)αυτή. Αυτό προϋποθέτει την παρουσία ενός – ή περισσότερων – κοινών στοιχείων σε όλα τα συστατικά. Η εργασία στα όνειρα προχωρεί τότε με τον ίδιο τρόπο που ο Francis Galton παρήγαγε τις οικογενειακές του φωτογραφίες⁶. Επικαλύπτει, τρόπον τινά, τα διάφορα στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα – το κοινό στοιχείο ξεχωρίζει τότε καθαρά στη συνολική εικόνα και οι αντιφατικές λεπτομέρειες περνούν στο παρασκήνιο ακυρώνοντας με αμοιβαίο τρόπο η μία την άλλη. Αυτή η διαδικασία παραγωγής εξηγεί επίσης σε κάποιο βαθμό τους αιωρούμενους, μοναδικά θολούς προσδιορισμούς τόσων πολλών στοιχείων του περιεχομένου του ονείρου. Με βάση αυτό, η ερμηνεία των ονείρων αναφέρει τον ακόλουθο κανόνα: όπου, στην ανάλυση, κάτι απροσδιόριστο μπορεί να επιλυθεί με ένα είτε/είτε, θα αντικαταστήσουμε την εναλλακτική λύση στην ερμηνεία με ένα « και » και θα θεωρήσουμε κάθε μέλος αυτής της φαινομενικής εναλλακτικής λύσης ως το ανεξάρτητο σημείο εκκίνησης μίας σειράς από περιστασιακές ιδέες.

Όταν τέτοια κοινά στοιχεία δεν υπάρχουν μεταξύ των σκέψεων του ονείρου, το έργο του ονείρου προσπαθεί να τα δημιουργήσει για να επιτρέψει μια κοινή απεικόνιση στο όνειρο. Ο πιο πρόσφορος τρόπος για να φέρει κανείς κοντά δύο ονειρικές σκέψεις που δεν έχουν τίποτα κοινό είναι να αλλάξει τη γλωσσική έκφραση της μιας⁷ – έτσι η άλλη τότε λίγο-πολύ την συναντά σε μια άλλη έκφραση, χάρη σε μια κατάλληλη αναδιατύπωση. Είναι λίγο σαν αυτό που συμβαίνει με μια ομοιοκαταληξία, όπου η συμφωνία των ήχων παίρνει τη θέση του κοινού στοιχείου που αναζητείται [στο παράδειγμά μας]. Ένα μεγάλο μέρος του έργου του ονείρου συνίσταται στη δημιουργία τέτοιων ενδιάμεσων σκέψεων, οι οποίες συνήθως είναι πολύ πνευματώδεις, αλλά συχνά φαίνονται και εξαναγκασμένες, ενδιάμεσες σκέψεις, σκέψεις που πηγαίνουν από την κοινή

---

⁶ Ο σερ Francis Galton (1822-1911), εξάδερφος του Κάρολου Δαρβίνου, τοποθετούσε πολλές διαφορετικές φωτογραφίες πορτρέτων πάνω στην ίδια φωτογραφική πλάκα ώστε να μπορέσει να αναδείξει τις ομοιότητες στους κόλπους μίας ίδιας οικογένειας. Ο Φρόντ παραπέμπει εδώ στο βιβλίο του Galton *Inquiries into Human Faculty and its Development* (1883). Ο Φρόντ αναφέρεται στο έργο του Galton σε τρία διαφορετικά σημεία στην *Ερμηνεία των Ονείρων* (1900a). Δεκαπέντε χρόνια αργότερα τον αναφέρει και πάλι στην *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση* (1916-1917), και τελικά στο τέλος της ζωής του στο κείμενο *Ο Άνθρωπος Μωυσής και ο μονοθεϊσμός* (1939a).

⁷ Όταν αναλύουμε ένα όνειρο για να το ερμηνεύσουμε.

απεικόνιση στο περιεχόμενο του ονείρου μέχρι τις ονειρικές σκέψεις που παρακινούνται από τις ονειρικές περιστάσεις, οι οποίες διαφέρουν ως προς τη μορφή και τη φύση. Στην ανάλυση του παραδείγματος του ονείρου μας, βρίσκω ακριβώς μια τέτοια περίπτωση μετασχηματισμού μιας σκέψης ξένης φύσης. Συνεχίζοντας την ανάλυση, συναντώ την ακόλουθη σκέψη: Θα ήθελα επίσης να έχω κάτι για τίποτα, αλλά αυτή η μορφή δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για το (664) περιεχόμενο του ονείρου. Γι' αυτό και αντικαθίσταται από μια νέα μορφή: Θα ήθελα να απολαμβάνω κάτι χωρίς να μου « κοστίζει ». Όμως, στη δεύτερη σημασία της, η λέξη κοστίζει [kosten] είναι κατάλληλη για τον κύκλο των αναπαραστάσεων του ταμπλ ντοτ (table d'hôte) και μπορεί να βρει την απεικόνισή της στο σπανάκι που σερβίρεται στο όνειρο. Στη χώρα μας, όταν στα παιδιά σερβίρεται ένα πιάτο που δεν θέλουν, η μητέρα τους προσπαθεί πρώτα να τα πείσει με ευγένεια και τους ζητάει να δοκιμάσουν [kosten, στα γερμανικά] λίγο. Σίγουρα φαίνεται παράξενο το γεγονός ότι το έργο των ονείρων εκμεταλλεύεται τόσο εύκολα την πολυσημία των λέξεων, αλλά μόλις αποκτήσετε λίγη εμπειρία, αυτό το φαινόμενο θα φαίνεται να είναι αρκετά συνηθισμένο.

Η συμπύκνωση του ονείρου εξηγεί επίσης ορισμένα στοιχεία του περιεχομένου του, τα οποία είναι ειδικά για αυτό και δεν απαντώνται στη σκέψη σε εγρήγορση⁸. Μιλάμε για συλλογικά και σύνθετα άτομα, καθώς και για μοναδικούς σύνθετους σχηματισμούς, δημιουργίες συγκρίσιμες με τις ζωικές συνθέσεις των φαντασιών των λαών της Ανατολής, οι οποίες, κατά τη σκέψη μας, έχουν ήδη συμπυκνωθεί σε διακριτές μονάδες, ενώ οι συνθέσεις του ονείρου αναδιαμορφώνονται διαρκώς σύμφωνα με μια ανεξάντλητη ανάβλυση. Όλοι γνωρίζουν τέτοιους σχηματισμούς με αφετηρία τα δικά τους όνειρα, οι μέθοδοι παραγωγής τους ποικίλλουν πολύ. Μπορώ να συνθέσω ένα πρόσωπο δανείζοντάς του χαρακτηριστικά ενός ατόμου και ενός άλλου, ή δίνοντάς του τη μορφή του τάδε ατόμου ενώ σκέφτομαι στο όνειρο το όνομα ενός άλλου, ή μπορώ να αναπαραστήσω την όψη ενός ατόμου αλλά να το μεταφέρω σε μια κατάσταση που έχει συμβεί με ένα άλλο. Σε όλες τις περιπτώσεις, ο συνδυασμός πολλών ανθρώπων σε έναν ενιαίο εκπρόσωπο στο περιεχόμενο του ονείρου

---

⁸ Στο γερμανικό κείμενο : im wachen Vorstellen, που σημαίνει « στο πεδίο των αναπαραστάσεων σε εγρήγορση ».

είναι γεμάτος νόημα – στοχεύει να υποδηλώσει ένα « και », ένα « όπως », να δημιουργήσει, μεταξύ των αρχικών ανθρώπων, μια εξίσωση σε μια ορισμένη σχέση, μια σχέση που μπορεί επίσης να προσδιοριστεί στο ίδιο το όνειρο. Όμως, κατά γενικό κανόνα, το κοινό στοιχείο των συγχωνευμένων ατόμων μπορεί να ανακαλυφθεί μόνο με την ανάλυση και δεν υποδεικνύεται στο περιεχόμενο του (665) ονείρου παρά μόνο από τη συγκρότηση του συλλογικού ατόμου.

Η ίδια ποικιλομορφία στον κόσμο της παραγωγής και ο ίδιος κανόνας όσον αφορά τη διάλυση [αυτών των μορφών] υπάρχει επίσης στην αναρίθμητη συρροή σύνθετων σχηματισμών που συναντάμε στο περιεχόμενο του ονείρου- δεν χρειάζεται, νομίζω, να δώσουμε παραδείγματα γι' αυτό. Η ιδιαιτερότητά τους εξαφανίζεται εντελώς αν αποφασίσουμε να μην τα τοποθετήσουμε στο ίδιο επίπεδο με τα αντικείμενα της αντίληψης κατά την εγρήγορση, θυμούμενοι ότι αντιπροσωπεύουν μια υλοποίηση της συμπύκνωσης του ονείρου και αναδεικνύουν, με μια εντυπωσιακή συντόμευση, έναν κοινό χαρακτήρα αυτών των συνδυασμένων αντικειμένων. Και εδώ, επίσης, το κοινό χαρακτηριστικό πρέπει συνήθως να εντοπιστεί με ανάλυση. Το περιεχόμενο του ονείρου λέει μόνο: Όλα αυτά τα πράγματα έχουν μεταξύ τους κάποιο κοινό σημείο X. Η ανάλυση τέτοιων σύνθετων σχηματισμών οδηγεί συχνά στο νόημα του ονείρου μέσω του συντομότερου δρόμου. Έτσι ονειρεύτηκα ότι καθόμουν σε ένα παγκάκι με έναν από τους παλιούς μου καθηγητές στο πανεπιστήμιο- το παγκάκι κινούνταν γρήγορα ανάμεσα σε άλλα παγκάκια. Ήταν ένα μείγμα αμφιθεάτρου και κυλιόμενου πεζοδρομίου (trottoir roulant)⁹. Δεν θα προχωρήσω περαιτέρω στην ανάπτυξη της σκέψης [αυτού του ονείρου]. – Κάποια άλλη φορά, κάθομαι σε ένα βαγόνι και κρατώ στα γόνατα μου ένα αντικείμενο που έχει τη φόρμα ενός ημίψηλου καπέλου που είναι όμως από διάφανο γυαλί. Η συνθήκη με κάνει να σκεφτώ αμέσως την παροιμία : « Mit dem Hute in der Hand kommt man durchs ganze Land¹⁰. » Το ημίψηλο καπέλο από γυαλί μου θυμίζει, μέσω μία σύντομης παράκαμψης, το ακροφύσιο Auer¹¹ και σύντομα συνειδητοποιώ ότι θα ήθελα να κάνω μια ανακάλυψη που θα με έκανε τόσο πλούσιο και

⁹ Στα γαλλικά μέσα στο κείμενο. Υπήρχε ένα τέτοιο στην Παγκόσμια Έκθεση του Παρισιού το 1900.

¹⁰ « Με το καπέλο στο χέρι, διασχίζουμε όλη τη χώρα ». Δηλαδή, με ικανοποιητική προστασία φτάνουμε επιτυχημένα στο τέλος των προσπαθειών μας, πετυχαίνουμε τους στόχους μας.

¹¹ [Σημ. μετ.] : Ένας τύπος καυστήρα αερίου με ακροφύσιο Auer, που χρησιμοποιείται ως δημόσιος λαμπτήρας ακόμη και σήμερα, ιδίως στο κάμπινγκ.

ανεξάρτητο όσο έγινε ο συμπατριώτης μου, ο Δρ Auer von Welsbach, με την ανακάλυψή του, και ότι τότε θα ταξίδευα αντί να μένω στη Βιέννη. Στο όνειρο, ταξιδεύω με την εφεύρεσή μου – το γυάλινο ημίψηλο, το οποίο σίγουρα δεν είναι ακόμη σε κοινή χρήση. – Το έργο των ονείρων αρέσκεται ιδιαίτερα στο να χρησιμοποιεί τον ίδιο σύνθετο σχηματισμό για να αναπαραστήσει δύο αντίθετες αναπαραστάσεις : Έτσι, για παράδειγμα, σε ένα όνειρο, μια γυναίκα βλέπει τον εαυτό της να κρατά έναν ψηλό μίσχο από λουλούδια, όπως απεικονίζεται ο **(666)**άγγελος στους πίνακες του Ευαγγελισμού (αθωότητα - Μαρία είναι το όνομα αυτής της γυναίκας), αλλά ο μίσχος είναι στολισμένος με ψηλά λευκά λουλούδια¹² που μοιάζουν με καμέλιες (το αντίθετο της αθωότητας: η Κυρία με τις Καμέλιες).

Πολλά από όσα μόλις είπαμε για τη συμπύκνωση του ονείρου μπορούν να συνοψιστούν σε αυτόν τον τύπο: κάθε στοιχείο του περιεχομένου του ονείρου είναι υπερκαθορισμένο από το υλικό των ονειρικών σκέψεων, δεν προέρχεται από ένα μόνο στοιχείο των ονειρικών σκέψεων αλλά από μια ολόκληρη σειρά από αυτά, τα οποία δεν χρειάζεται να βρίσκονται κοντά το ένα στο άλλο στις ονειρικές σκέψεις, αλλά μπορούν να ανήκουν στους πιο διαφορετικούς τομείς του ιστού των σκέψεων. Το ονειρικό στοιχείο είναι, με την ακριβή έννοια, η αντικατάσταση στο περιεχόμενο του ονείρου όλου αυτού του ανομοιογενούς υλικού. Όμως η ανάλυση αποκαλύπτει μια ακόμη πτυχή της πολύπλοκης σχέσης¹³ μεταξύ ονειρικού περιεχομένου και ονειρικών σκέψεων. Ακριβώς όπως από κάθε στοιχείο του ονείρου, σχέσεις οδηγούν σε πολλές ονειρικές σκέψεις, έτσι, κατά γενικό κανόνα, μια ονειρική σκέψη αντικαθίσταται από περισσότερα του ενός ονειρικά στοιχεία – τα συνειρμικά νήματα δεν συγκλίνουν απλώς τις ονειρικές σκέψεις στο ονειρικό περιεχόμενο, αλλά συχνά διασταυρώνονται και δια-πλέκονται το ένα με το άλλο στην πορεία.

Παράλληλα με τη μετατροπή μιας σκέψης σε μια κατάσταση (αυτό που ονομάζουμε « δραματοποίηση »), η συμπύκνωση είναι το σημαντικότερο γνώρισμα του έργου των ονείρων και αυτό που συνιστά το πιο ενδεικτικό

---

¹² Εδώ μάλλον πρέπει να υποθέσουμε ότι πρόκειται για λάθος του Φρόυντ ως προς το χρώμα των καμελιών, πρέπει να διαβάσουμε « κόκκινα ». Άλλωστε στη σελ. 275 της γαλλικής έκδοσης της *Ερμηνείας των ονείρων* (Φρόυντ, 1900a) το ίδιο όνειρο αναφέρεται με κόκκινα λουλούδια και σχολιάζεται εκτενέστερα από τον συγγραφέα.

¹³ ο γερμανικός όρος στο κείμενο είναι « zusammengesetzt ».

χαρακτηριστικό του. Αλλά μέχρι στιγμής δεν μας έχει αποκαλυφθεί τίποτα σχετικά με το κίνητρο που θα ανάγκαζε μια τέτοια συμπίεση του περιεχομένου.

V

Στα περίπλοκα και συγκεχυμένα όνειρα με τα οποία θα ασχοληθούμε, δεν είναι δυνατόν να περιορίσουμε στη συμπύκνωση και στη δραματοποίηση την ολότητα του αισθήματος της μη-αναλογίας μεταξύ του περιεχομένου των ονείρων και των ονειρικών σκέψεων. Υπάρχουν μαρτυρίες για τη δράση¹⁴ ενός (667) τρίτου παράγοντα που αξίζει να συγκεντρωθούν προσεκτικά.

Όταν, μέσω της ανάλυσης, κατάφερα να γνωρίσω τις σκέψεις του ονείρου, παρατηρώ πάνω απ' όλα ότι το έκδηλο περιεχόμενο του επεξεργάζεται οποιοδήποτε άλλο υλικό από ότι το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου. Στην πραγματικότητα, πρόκειται μόνο για μια φαινομενικότητα που εξαφανίζεται με μια πιο προσεκτική εξέταση, διότι τελικά βλέπω ότι ολόκληρο το περιεχόμενο του ονείρου χρησιμοποιείται στις σκέψεις του ονείρου και ότι σχεδόν όλες οι σκέψεις του ονείρου αναπαρίστανται από το περιεχόμενο του ονείρου. Ωστόσο, εξακολουθεί να υπάρχει κάτι από αυτή τη διαφορά. Αυτό που, στο όνειρο, είχε τεθεί έντονα και ξεκάθαρα ως ουσιώδες περιεχόμενό του, πρέπει να αρκестεί, μετά την ανάλυση, σε έναν εντελώς υποδεέστερο ρόλο μεταξύ των σκέψεων του ονείρου. Το αναπαραστατικό υλικό που, σύμφωνα με αυτό που αισθάνομαι, μπορεί να διεκδικήσει να είναι μείζονος σημασίας μεταξύ των σκέψεων του ονείρου, είτε δεν αντικαθίσταται καθόλου στο περιεχόμενο του ονείρου, είτε μόνο με μια μακρινή νύξη σε μια ασήμαντη περιοχή του ονείρου στην οποία απογυμνώνεται από καθαρότητα. Μπορώ να το περιγράψω ως εξής: κατά τη διάρκεια της εργασίας του ονείρου, η ψυχική ένταση περνάει από τις σκέψεις και αναπαραστάσεις στις οποίες εύλογα ταιριάζει, σε άλλες σκέψεις και αναπαραστάσεις που, κατά τη γνώμη μου, δεν έχουν τέτοια αξίωση για

---

¹⁴ Ο γερμανικός όρος είναι « Wirksamkeit ».

εξέχουσα θέση. Καμία άλλη διαδικασία δεν κρύβει τόσο πολύ το νόημα του ονείρου και δεν κάνει τον συσχετισμό μεταξύ του περιεχομένου του ονείρου και των ονειρικών σκέψεων τόσο μη αναγνωρίσιμο για μένα. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, την οποία θα ονομάσω μετάθεση του ονείρου, παρατηρώ επίσης ότι η ψυχική ένταση, η σημαντικότητα ή το δυναμικό της συναισθηματικής φόρτισης (affect) ορισμένων σκέψεων μετατοπίζεται ως προς την αισθητηριακή ζωντάνια. Αυτό που είναι πιο ξεκάθαρο στο περιεχόμενο του ονείρου μου φαίνεται πάντα να είναι το πιο σημαντικό – αλλά ακριβώς σε ένα δυσδιάκριτο στοιχείο του ονείρου απογυμνωμένο από καθαρότητα που μπορώ συχνά να αναγνωρίσω ως το πιο άμεσο παρακλάδι της ουσιαστικής σκέψης του ονείρου.

Αυτό που αποκάλεσα μετάθεση του ονείρου, θα μπορούσα επίσης να το **(668)** χαρακτηρίσω ως μετατίμηση των ψυχικών αξιών. Όμως δεν θα είχα δώσει έναν εξαντλητικό χαρακτηρισμό του φαινομένου αν δεν πρόσθετα ότι αυτό το έργο της μετάθεσης ή της μετατίμησης λαμβάνει χώρα σε πολύ διαφορετικό βαθμό στα διάφορα όνειρα. Υπάρχουν όνειρα που πραγματοποιούνται σχεδόν χωρίς καμία μετάθεση. Υπάρχουν όνειρα που είναι και λογικά και κατανοητά, όπως τα απροκάλυπτα όνειρα της επιθυμίας για τα οποία έχουμε ήδη μιλήσει. Σε άλλα όνειρα, ούτε ένα κομμάτι των ονειρικών σκέψεων δεν έχει διατηρήσει τη δική του ψυχική αξία ή τα ουσιώδη στοιχεία των ονειρικών σκέψεων έχουν αντικατασταθεί εξ ολοκλήρου από δευτερεύοντα στοιχεία. Και μεταξύ αυτών των δύο άκρων μπορούμε να αναγνωρίσουμε μια ολόκληρη σειρά μεταβάσεων. Όσο πιο σκοτεινό και συγκεχυμένο είναι ένα όνειρο, τόσο μεγαλύτερο ρόλο μπορούμε να αποδώσουμε στον παράγοντα της μετάθεσης στη διαμορφωσή του.

Το παράδειγμα που επιλέξαμε για την ανάλυσή μας περιέχει τουλάχιστον αρκετή μετάθεση ώστε το περιεχόμενό του να εμφανιστεί ως επικεντρωμένο διαφορετικά από τις ονειρικές σκέψεις. Στο επίκεντρο αυτού του περιεχομένου βρίσκεται μια κατάσταση στην οποία μια γυναίκα φαίνεται να με προσεγγίζει – στις σκέψεις του ονείρου, η έμφαση δίνεται κυρίως στην επιθυμία να απολαύσω για μια φορά έναν ανιδιοτελή έρωτα, που « δεν κοστίζει τίποτα », και αυτή η ιδέα κρύβεται πίσω από την έκφραση « για τα όμορφα μάτια σου » και τον αδιόρατο υπαινιγμό στο « σπανάκι ».

Αν χρησιμοποιήσουμε την ανάλυση για να αναιρέσουμε¹⁵ τη μετάθεση του ονείρου, θα καταλήξουμε σε αρκετά συγκεκριμένες πληροφορίες σχετικά με δύο πολυσυζητημένα προβλήματα του ονείρου : τον διεγέρτη του ονείρου και τον συσχετισμό μεταξύ ονείρου και ζωής σε εγρήγορση. Ορισμένα όνειρα προδίδουν αμέσως τη σύζευξη τους με τα γεγονότα της ημέρας – σε άλλα δεν βρίσκουμε κανένα ίχνος μιας τέτοιας σχέσης. Αν στη συνέχεια καταφύγουμε στην ανάλυση, μπορούμε να αποδείξουμε ότι κάθε όνειρο, χωρίς εξαίρεση, συνδέεται με μια εντύπωση από τις προηγούμενες ημέρες – ίσως θα ήταν πιο ακριβές να πούμε: από την τελευταία ημέρα πριν από το όνειρο (την ημέρα του ονείρου). Η εντύπωση που αναλαμβάνει τον ρόλο διεγέρτη δηλαδή αυτού που προξενεί το όνειρο μπορεί να είναι τόσο σημαντική ώστε να μην μας εκπλήσσει **(669)** το γεγονός ότι ασχολούμαστε με αυτήν στην κατάσταση εγρήγορσης και, στην περίπτωση αυτή, δικαίως λέμε ότι το όνειρο επιδιώκει τους κύριους στόχους της ζωής στην εγρήγορση. Συνήθως, όμως, όταν το περιεχόμενο του ονείρου έχει κάποια σχέση με μια εντύπωση της ημέρας, είναι τόσο μικρό, ασήμαντο και εύκολο να ξεχαστεί που δεν μπορούμε να το θυμηθούμε χωρίς δυσκολία. Ακόμα και όταν είναι συνεκτικό και κατανοητό, το περιεχόμενο του ονείρου φαίνεται να αφορά τις πιο αδιάφορες ασήμαντες λεπτομέρειες, οι οποίες θα ήταν ανάξιες του ενδιαφέροντος μας στην κατάσταση αφύπνισης. Μεγάλο μέρος της περιφρόνησης που εμπνέουν τα όνειρα πηγάζει από το γεγονός ότι το περιεχόμενό τους ευνοεί ό,τι είναι αδιάφορο και χωρίς αξία.

Η ανάλυση καταστρέφει τα προσχήματα στα οποία βασίζεται αυτή η απαξιώτικη κρίση. Εκεί όπου το περιεχόμενο του ονείρου τοποθετεί στο προσκήνιο μία διαφορετική εντύπωση ως τον διεγέρτη του ονείρου, η ανάλυση αναδεικνύει τακτικά το σημαντικό γεγονός, δικαίως γεννήτορα διέγερσης, το οποίο αντικαθιστά το αδιάφορο γεγονός με το οποίο έχει σχηματίσει πολλούς συνειρμικούς δεσμούς. Εκεί όπου το περιεχόμενο του ονείρου ασχολείται με ανούσιο και αδιάφορο αναπαραστατικό υλικό, η ανάλυση αποκαλύπτει τα πολλά συνδεδεμένα μονοπάτια μέσω των οποίων αυτά τα άχρηστα πράγματα συσχετίζονται με ό,τι είναι πιο πολύτιμο στην ψυχική εκτίμηση του ονειρευόμενου. Μόνο μέσα από τη δράση της εργασίας της μετάθεσης η

---

¹⁵ rückgängig machen : στην κυριολεξία : λειτουργεί ανάστροφα, ξέκανω, πισωγυρίζω, αντιστρέφω την κατεύθυνση λειτουργίας προς την έναρξη της διαδικασίας.

αδιάφορη εντύπωση καταφέρνει να γίνει μέρος του περιεχομένου του ονείρου αντί της ορθά συναρπαστικής εντύπωσης, ή το αδιάφορο υλικό αντί του ορθά ενδιαφέροντος υλικού. Αν απαντήσουμε στα ερωτήματα που θέτουν οι διεγέρτες του ονείρου και της συσχέτισης μεταξύ ονείρου και ημερήσιας δραστηριότητας σύμφωνα με τις νέες μας απόψεις (τις απόψεις στις οποίες καταλήξαμε αντικαθιστώντας το φανερό περιεχόμενο με το λανθάνον περιεχόμενο του ονείρου), μπορούμε να πούμε ότι το όνειρο δεν ασχολείται ποτέ με πράγματα που δεν είναι εξίσου άξια του ενδιαφέροντός μας στην ημερήσια ζωή και ότι μικροπράγματα που δεν μας επηρεάζουν στην ημερήσια (670) ζωή δεν είναι ικανά να μας ακολουθήσουν ούτε στον ύπνο μας.

Ποιος είναι ο διεγέρτης του ονείρου στο παράδειγμα που επιλέξαμε να αναλύσουμε; Το πραγματικά ασήμαντο γεγονός ότι ένας φίλος με προσκάλεσε να κάνω μία διαδρομή με ένα αυτοκίνητο ανέξοδα. Η κατάσταση του, όπως εμφανίζεται στο όνειρο, περιέχει έναν υπαινιγμό σε αυτή την αδιάφορη περίπτωση, επειδή, κατά τη συζήτηση, είχα παραλληλίσει το αυτοκίνητο με ταξίμετρο με το ταμπλ ντοτ. Αλλά μπορώ επίσης να αναφέρω το σημαντικό γεγονός, το οποίο αντικαθίσταται από το λιγότερο σημαντικό γεγονός. Λίγες ημέρες πριν, είχα ξοδέψει αρκετά χρήματα για κάποιο αγαπημένο μου πρόσωπο της οικογένειάς μου. Δεν θα ήταν έκπληξη, έλεγαν οι σκέψεις στο όνειρο, αν το άτομο αυτό μου ήταν ευγνώμων, καθώς αυτή η αγάπη δεν θα ήταν « χωρίς κόστος ». Η αγάπη χωρίς κόστος βρίσκεται στο προσκήνιο των σκέψεων του ονείρου. Καθώς είχα κάνει πρόσφατα αρκετές μετακινήσεις με αυτοκίνητο με τον εν λόγω συγγενή, αυτό που έκανα με τον φίλο μου με έφερε στη διαδικασία να θυμηθώ τις σχέσεις μου με αυτό το άλλο πρόσωπο. – Η αδιάφορη εντύπωση που, μέσω τέτοιων συνδέσεων, γίνεται ο διεγέρτης του ονείρου υπόκειται επίσης σε μια άλλη προϋπόθεση που δεν εφαρμόζεται στην πραγματική πηγή του ονείρου: πρέπει σε κάθε περίπτωση να είναι πρόσφατη, να προέρχεται από την ημέρα του ονείρου.

Δεν θα μπορούσα να εγκαταλείψω το θέμα της μετάθεσης του ονείρου χωρίς να αναφέρω μια περίεργη διαδικασία που συνοδεύει τον σχηματισμό ονείρων, κατά την οποία η συμπύκνωση και η μετάθεση δρουν μαζί για να παράξουν ένα αποτέλεσμα. Μιλώντας για συμπύκνωση, έχουμε ήδη δει την περίπτωση όπου δύο αναπαραστάσεις μέσα στις σκέψεις του ονείρου οι οποίες

έχουν κάτι κοινό, ένα σημείο επαφής, αντικαθίστανται μέσα στο περιεχόμενο του ονείρου από μια ετερόκλητα σύνθετη αναπαράσταση όπου ένας περισσότερο ή λιγότερο ευδιάκριτος πυρήνας αντιστοιχεί στο κοινό στοιχείο, και δευτερεύοντα χαρακτηριστικά δίχως καθαρότητα αντιστοιχούν στις ιδιαιτερότητες των δύο αυτών αναπαραστάσεων. Αν σε αυτή τη συμπύκνωση προστεθεί μια μετάθεση, το αποτέλεσμα δεν είναι ο σχηματισμός μιας ετερόκλητα σύνθετης αναπαράστασης, αλλά ενός μέσου κοινού στοιχείου, το οποίο συμπεριφέρεται **(671)** σε σχέση με τα απομονωμένα στοιχεία, κατ'ανάλογο τρόπο, ως τη συνισταμένη σε σχέση με τις συνιστώσες της στο παραλληλόγραμμο των δυνάμεων. Στο περιεχόμενο ενός από τα όνειρά μου, για παράδειγμα, αναφέρεται μια ένεση προπυλενίου¹⁶. Στην ανάλυση, δεν καταλήγω πρώτα παρά σε ένα αδιάφορο βίωμα που δρα ως διεγέρτης του ονείρου, στο οποίο παίζει ρόλο το αμυλένιο. Εξακολουθώ να μην μπορώ να εξηγήσω την αλλαγή από το αμυλένιο στο προπυλένιο. Αλλά και η ανάμνηση της πρώτης μου επίσκεψης στο Μόναχο, όπου με εντυπωσίασαν τα Προπύλαια, ανήκει επίσης στον κύκλο σκέψης αυτού του ίδιου ονείρου. Η λεπτομέρεια της ανάλυσης υποδηλώνει ότι η επίδραση αυτού του δεύτερου κύκλου αναπαράστασης στον πρώτο προκάλεσε τη μετατόπιση από το αμυλένιο στο προπυλένιο. Το Προπυλένιο είναι, τρόπον τινά, μια αναπαράσταση που αποτελεί τη μέση οδό μεταξύ αμυλένιου και Προπυλαίων – για τον λόγο αυτό, διείσδυσε στο περιεχόμενο του ονείρου με τον τρόπο ενός συμβιβασμού, μέσω της ταυτόχρονης συμπύκνωσης και μετάθεσης. Στην περίπτωση αυτού του έργου της μετάθεσης, γίνεται ακόμη πιο επείγον από ό,τι στην περίπτωση της συμπύκνωσης να ανακαλύψουμε από πού προέρχονται αυτά τα αινιγματικά αποτελέσματα της διεργασίας του ονείρου.

---

¹⁶ Υπαινιγμός στο « όνειρο της Ίρμα », το πρώτο που ο Φρόντ ανέλυσε πλήρως. Αναφέρεται με πολύ μεγαλύτερη λεπτομέρεια στο βιβλίο « Η ερμηνεία των ονείρων » (Φρόντ, 1900α).

VI

Όταν δε βρίσκουμε ή δεν αναγνωρίζουμε τις σκέψεις του ονείρου μέσα στο περιεχόμενο του ονείρου -χωρίς να μαντεύουμε τον λόγο μιας τέτοιας διαστρέβλωσης- πρέπει πάνω απ' όλα να την αποδίδουμε στο έργο της μετάθεσης. Ένα άλλο, λιγότερο βάναυσο είδος μετασχηματισμού - που έχει ήδη προβλεφθεί στις σκέψεις του ονείρου - οδηγεί λοιπόν στην ανακάλυψη ενός νέου εγχειρήματος της διεργασίας του ονείρου, το οποίο είναι εύκολο να κατανοηθεί. Οι πρώτες σκέψεις του ονείρου που αναπτύσσονται μέσω της ανάλυσης είναι συχνά εντυπωσιακές με την ασυνήθιστη εμφάνισή τους. Δεν μοιάζουν δεδομένες σύμφωνα με τις αυστηρές γλωσσικές μορφές που προτιμά επιλεκτικά η σκέψη **(672)** μας να χρησιμοποιεί. Αντιθέτως, αναπαρίστανται συμβολικά με συγκρίσεις και μεταφορές, σε ένα είδος ποιητικής και ευρηματικής γλώσσας. Δεν είναι δύσκολο να βρεθεί ο λόγος για αυτόν τον περιορισμό στην έκφραση των σκέψεων του ονείρου. Το περιεχόμενο του ονείρου τις περισσότερες φορές αποτελείται από καταστάσεις που μπορούν να απεικονιστούν. Συνεπώς, οι σκέψεις του ονείρου πρέπει πρώτα να προσαρμοστούν κατά τρόπο που να τις καθιστά χρήσιμες για αυτόν τον τρόπο μορφοποίησης. Φανταστείτε, για παράδειγμα, να σας ζητηθεί να αντικαταστήσετε τις φράσεις ενός πολιτικού άρθρου ή μιας δικαστικής αγόρευσης με μια σειρά από σχέδια. Μπορούμε τότε εύκολα να κατανοήσουμε τις τροποποιήσεις τις οποίες αναγκάζεται να πραγματοποιήσει το έργο του ονείρου προκειμένου να ληφθεί υπόψη η απεικονιστικότητα του περιεχομένου του ονείρου. Στο ψυχικό υλικό των ονειρικών σκέψεων, βρίσκουμε συνήθως αναμνήσεις γεγονότων που έχουν κάνει εντύπωση - που ανάγονται σε πολλές

περιπτώσεις στην πρώιμη παιδική ηλικία - και τα οποία, ως εκ τούτου, έχουν συνήθως αποτυπωθεί με το οπτικό τους περιεχόμενο. Αυτό το συστατικό μέρος των σκέψεων του ονείρου ασκεί, όπου μπορεί, καθοριστική επιρροή στη διαμόρφωση του περιεχομένου του ονείρου, με την έννοια ότι ενεργεί, τρόπον τινά, ως σημείο αποκρυστάλλωσης, μέσω της επίδρασης της έλξης και της διασποράς του, στο υλικό των σκέψεων του ονείρου. Η κατάσταση στο όνειρο δεν είναι συχνά τίποτα περισσότερο από μια επανάληψη - τροποποιημένη και περίπλοκη με παρεμβολές - ενός τέτοιου γεγονότος που έχει κάνει εντύπωση. Από την άλλη πλευρά, τα όνειρα πολύ σπάνια παρέχουν πιστές και αμιγείς αναπαραγωγές πραγματικών σκηνών. Ωστόσο, το περιεχόμενο του ονείρου δεν αποτελείται αποκλειστικά από καταστάσεις. Περιλαμβάνει επίσης αποσπάσματα οπτικών εικόνων δίχως σχέση μεταξύ τους, λόγων, ακόμη και θραύσματα σκέψεων που δεν έχουν υποστεί καμία αλλαγή. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο θα ήταν ίσως ενδιαφέρον να επανεξετάσουμε, πολύ συνοπτικά, τα μέσα απεικόνισης που βρίσκονται στη διάθεση της εργασίας του ονείρου για την αναπαραγωγή των ονειρικών σκέψεων με τον τρόπο έκφρασης που είναι ιδιαίτερος στο όνειρο.

Οι ονειρικές σκέψεις που γνωρίζουμε μέσω της ανάλυσης, μας παρουσιάζονται ως ένα ψυχικό σύμπλεγμα μίας όσο το δυνατόν πιο μπερδεμένης κατασκευής. Τα στοιχεία του αλληλοσυνδέονται με τους πιο **(673)** διαφορετικούς, λογικούς τρόπους. Αποτελούνται από το προσκήνιο και το παρασκήνιο, τις συνθήκες, τις παρεκκλίσεις, τις εξηγήσεις, τις αποδείξεις και τις αντιρρήσεις. Σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις, μια συλλογιστική γραμμή συνοδεύεται από την αντιφατική της αντιστοιχία. Κανένα από τα χαρακτηριστικά με τα οποία μας έχει εξοικειώσει η σκέψη της εγρήγορσης δεν λείπει από αυτό το υλικό. Αν τώρα πρόκειται να γεννηθεί ένα όνειρο από όλα αυτά, αυτό το ψυχικό υλικό υποβάλλεται σε μια πίεση που το συμπυκνώνει ενεργά, σε ένα εσωτερικό θρυμματισμό και μετατόπιση που δημιουργεί νέες επιφάνειες, όπως θα λέγαμε, και σε μια επιλεκτική επίδραση των συστατικών μερών που είναι καταλληλότερα για τη διαμόρφωση της κατάστασης. Δεδομένης της γένεσης αυτού του υλικού, είναι θεμιτό να περιγράψουμε μια τέτοια διαδικασία ως «παλινδρόμηση». Οι λογικοί δεσμοί που συγκρατούσαν το ψυχικό υλικό μέχρι εκείνη τη στιγμή χάνονται πράγματι κατά τη διάρκεια αυτού

του μετασχηματισμού, ο οποίος τα μετατρέπει σε περιεχόμενο του ονείρου. Κατά κάποιον τρόπο, η εργασία του ονείρου αναλαμβάνει μόνο το εκ των γεγονότων περιεχόμενο των σκέψεων του ονείρου, προκειμένου να τις επεξεργαστεί. Το καθήκον της εργασίας της ανάλυσης είναι να αποκαταστήσει τον συσχετισμό που η εργασία του ονείρου έχει καταστρέψει.

Μπορούμε να πούμε ότι το όνειρο έχει φτωχά εκφραστικά μέσα συγκρίνοντας τα με αυτά της διανοητικής μας γλώσσας, αλλά το όνειρο δεν χρειάζεται να παραιτηθεί εντελώς από την αναπαραγωγή των λογικών σχέσεων που συνδέουν τις σκέψεις του ονείρου. Αντιθέτως, πολύ συχνά καταφέρνει να υποκαταστήσει αυτές τις σχέσεις με τυπικούς χαρακτήρες της δικής του υφής.

Το όνειρο συμμορφώνεται πρώτα με την αναμφισβήτητη συσχέτιση που υπάρχει μεταξύ όλων των τμημάτων των σκέψεων του ονείρου, καθώς ενώνει αυτό το υλικό σε μια κατάσταση. Αναπαράγει μια λογική συσχέτιση ως σύγκλιση στο χώρο και στο χρόνο, κατά τον τρόπο του ζωγράφου που ενώνει όλους τους ποιητές σε έναν πίνακα του Παρνασσού : όλοι αυτοί δεν υπήρξαν ποτέ μαζί στην κορυφή ενός βουνού αλλά σχηματίζουν μία κοινότητα στη σκέψη μας. Το όνειρο ακολουθεί με λεπτομέρεια αυτόν τον τρόπο εικονοποίησης και συχνά όταν δείχνει δύο στοιχεία πολύ κοντά το ένα με το άλλο, στο περιεχόμενο του **(674)** ονείρου, επικυρώνει έναν συσχετισμό ιδιαίτερα στενό μεταξύ των όσων αντιστοιχούν σε αυτές τις σκέψεις του ονείρου. Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι όλα τα όνειρα που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της ίδιας νύχτας αποκαλύπτουν κατά την ανάλυση ότι προέρχονται από τον ίδιο κύκλο σκέψεων.

Η αιτιώδης σχέση μεταξύ δύο σκέψεων είτε μένει αδιαμόρφωτη είτε αντικαθίσταται από τη διαδοχή δύο αποσπασμάτων ονείρου άνισης διάρκειας. Αυτή η απεικόνιση συχνά αντιστρέφεται, με την έννοια ότι η αρχή του ονείρου παρέχει τη συνέπεια, ενώ το τέλος του την αρχική παραδοχή. Ο άμεσος μετασχηματισμός ενός πράγματος σε ένα άλλο στο όνειρο φαίνεται να αντιπροσωπεύει τη σχέση αιτίας-αιτιατού.

Το όνειρο δεν εκφράζει ποτέ την εναλλακτική λύση «είτε – είτε», αλλά δέχεται και τους δύο όρους ως εξίσου δικαιολογημένους στον ίδιο συσχετισμό. Έχω ήδη επισημάνει ότι ένα «είτε – είτε» που χρησιμοποιείται στην παραγωγή ονείρων λέγεται ότι μεταφράζεται με ένα «και».

Οι αναπαραστάσεις που βρίσκονται σε αμοιβαία αντίθεση εκφράζονται στο όνειρο κατά προτίμηση από το ίδιο στοιχείο¹⁷. Το «ούτε... μήτε» δεν φαίνεται να υπάρχει στο όνειρο. Η αντίθεση μεταξύ δύο σκέψεων, η σχέση αντιστροφής, βρίσκει μια εξαιρετικά αξιοσημείωτη απεικόνιση στο όνειρο. Εκφράζεται από το γεγονός ότι ένα άλλο θραύσμα του περιεχομένου του ονείρου μεταστρέφεται στο αντίθετό του, ως εκ των υστέρων. Θα μιλήσουμε αργότερα για έναν άλλο τρόπο έκφρασης εκείνον της αντίφασης. Στο όνειρο επίσης, η αίσθηση της ανεσταλμένης κίνησης που είναι τόσο συχνή χρησιμεύει για να εικονοποιήσει μια αντίφαση μεταξύ παρορμήσεων, μια σύγκρουση βουλήσεων.

(675) Μόνο μία από τις λογικές σχέσεις – αυτή της αναλογίας, της ιδιότητας των κοινών χαρακτηριστικών, της συμφωνίας – προάγεται στον υψηλότερο βαθμό από τον μηχανισμό του σχηματισμού του ονείρου. Το έργο του ονείρου χρησιμοποιεί αυτές τις διαδικασίες ως σημεία στήριξης για τη συμπύκνωση του ονείρου, συγκεντρώνοντας ό,τι παρουσιάζει μία τέτοια συνάφεια σε μια νέα ενότητα.

Αυτή η σύντομη σειρά στοιχειωδών παρατηρήσεων είναι φυσικά πολύ μακριά από το να αποδώσει την ποσότητα των τυπικών μέσων απεικόνισης που χρησιμοποιεί το όνειρο για να μεταφράσει τις λογικές σχέσεις των σκέψεων του ονείρου. Από αυτή την άποψη, τα διάφορα όνειρα εκπονούνται με περισσότερη ή λιγότερη λεπτότητα ή απροσεξία, τηρούν περισσότερο ή λιγότερο προσεκτικά το κείμενο που τους παρουσιάζεται, χρησιμοποιούν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τα μέσα που χρησιμοποιούνται στη διεργασία του ονείρου. Στη δεύτερη περίπτωση, εμφανίζονται ως ασαφή, συγκεχυμένα, δίχως συνοχή. Όμως όταν το όνειρο εμφανίζεται προφανώς ασυνάρτητο, εκεί όπου εμπεριέχει ένα έκδηλο μη-νόημα στο περιεχόμενο του, αυτό συμβαίνει σκόπιμα, και εκφράζει μέσω αυτής της προφανούς παραμέλησης κάθε αξίωσης λογικής, μέρος του διανοητικού περιεχομένου των σκέψεων του ονείρου. Στο όνειρο, η ασυναρτησία σημαίνει αντίφαση, σαρκασμό και χλευασμό στις σκέψεις του ονείρου. Σαν αυτή η εξήγηση να συνιστούσε την πιο ισχυρή ένσταση ενάντια

---

¹⁷ [Υποσημείωση που έχει προστεθεί το 1911]: Αξίζει να σημειωθεί ότι διακεκριμένοι γλωσσολόγοι υποστηρίζουν ότι οι αρχαιότερες ανθρώπινες γλώσσες θα εξέφραζαν πολύ γενικά αντιφατικές έννοιες με την ίδια λέξη (δυνατός - αδύνατος, μέσα - έξω, κ.λπ.). Βλέπε «Περί των αντιθετικών εννοιών των αρχικών λέξεων» (Freud, 1910e).

στη σύλληψη που θέλει να γεννήσει το όνειρο μιας αποστασιοποιημένης και άκριτης, διανοητικής δραστηριότητας, ας μου επιτραπεί να το στηρίξω με ένα παράδειγμα.

Ένας γνωστός μου, ο κύριος Μ., δέχθηκε επίθεση σε ένα άρθρο από τον ίδιο τον Γκαίτε, και αυτό, όπως όλοι εκτιμούμε, με αδικαιολόγητη βία. – Ο κ. Μ. είναι φυσικά συντετριμμένος από αυτή την επίθεση. Παραπονέθηκε με πικρία γι' αυτό σε ένα ταμπλ ντοτ, αλλά η λατρεία του για τον Γκαίτε δεν επηρεάστηκε από αυτή την προσωπική εμπειρία. Θα ήθελα τώρα να προσπαθήσω να εξηγήσω τις χρονολογικές συνθήκες, τις οποίες θεωρώ απίθανες. Ο Γκαίτε πέθανε το 1832. Καθώς η επίθεσή του στον κ. Μ. πρέπει φυσικά να ήταν νωρίτερα, ο κ. Μ. ήταν πολύ νέος άνθρωπος εκείνη την εποχή. Μου φαίνεται πιθανόν να ήταν δεκαοκτώ ετών. Αλλά δεν ξέρω ακριβώς ποια χρονιά είναι, οπότε όλοι οι υπολογισμοί μου χάνονται στο σκοτάδι. Η επίθεση (676) εμπεριέχεται εξάλλου στο περίφημο δοκίμιο του Γκαίτε για τη «Φύση»¹⁸.

Το μη-νόημα αυτού του ονείρου θα εμφανιστεί ακόμα πιο ξεκάθαρα όταν θα πω ότι ο κύριος Μ. είναι ένας νεαρός επιχειρηματίας που δεν ενδιαφέρεται διόλου για την ποίηση ή τη λογοτεχνία. Όμως αν προχωρήσω στην ανάλυση αυτού του ονείρου, θα επιτύχω χωρίς αμφιβολία να καταδείξω σε ποιο βαθμό υπάρχει κρυμμένη « μέθοδος » πίσω από αυτό το μη-νόημα. Το όνειρο αντλεί το υλικό του από τρεις πηγές :

1. Ο κύριος Μ. τον οποίο γνώρισα κατά τη διάρκεια ενός ταμπλ ντοτ, με είχε παρακαλέσει κάποτε να εξετάσω τον μεγαλύτερο αδερφό του ο οποίος, όπως τουλάχιστον έλεγε ο κ. Μ., παρουσίαζε σημάδια διαταραγμένης διανοητικής δραστηριότητας. Κατά τη διάρκεια της εξέτασης συνέβη ένα πολύ ενοχλητικό γεγονός : αυτός ο άνδρας επέκρινε τον αδερφό του, δίχως τίποτα να τον έχει προσκαλέσει να το κάνει, με υπαινιγμούς στα νεανικά καμώματα του τελευταίου. Είχα ζητήσει από τον ασθενή μου την ημερομηνία γέννησής του (ημερομηνία θανάτου στο όνειρο) και τον έβαλα να εκτελέσει διάφορους υπολογισμούς που υποτίθεται ότι θα αποδείκνυαν την αδυναμία της μνήμης του.

---

¹⁸ Βλέπε επίσης *Η Ερμηνεία των Ονείρων* (Φρόιντ, 1900a) όπου αυτό το όνειρο αναλύεται επίσης στις σελίδες 281 και 373-375.

2. Ένα ιατρικό περιοδικό που φέρει επίσης το όνομά μου στο εξώφυλλό του είχε δημοσιεύσει, υπογεγραμμένο από έναν πολύ νεαρό συνεργάτη, μια πραγματικά «εξολοθρευτική» κριτική του βιβλίου του Φ., φίλου μου από το Βερολίνο¹⁹. Ζήτησα από τον διευθυντή να μου εξηγήσει τον λόγο και αυτός εξέφρασε τη λύπη του, αλλά δεν υποσχέθηκε να κάνει κάτι για να αποκαταστήσει τη ζημιά. Μετά από αυτό, έθεσα τέρμα στις σχέσεις μου με το εν λόγω περιοδικό, εκφράζοντας, στην επιστολή της ρήξης, την ελπίδα ότι οι προσωπικές σχέσεις μας δεν θα υπέφεραν από αυτό το περιστατικό. Αυτή είναι η πραγματική πηγή του ονείρου. Η αρνητική υποδοχή που επεφύλαξε στο βιβλίο του φίλου μου είχε προξενήσει μία βαθιά εντύπωση. Αυτό το πόνημα περιείχε, κατά τη γνώμη μου, μία θεμελιώδη βιολογική ανακάλυψη που μόλις τώρα - μετά από πολλά χρόνια - αρχίζει να εκτιμάται από τους ειδικούς.

3. **(677)** Λίγο νωρίτερα, μία ασθενής μου είχε διηγηθεί την ιστορία της ασθένειας του αδερφού της, ο οποίος είχε μία κρίση οργισμένης μανίας αναφωνώντας « Φύση, Φύση ». Οι γιατροί πίστευαν ότι η αναφώνηση προέρχονταν από την ανάγνωση του πολύ όμορφου δοκιμίου του Γκαίτε, υπογραμμίζοντας ότι ο ασθενής είχε καταπονήσει υπερβολικά τον εαυτό του κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Μου έμοιαζε πιθανότερο, είχα τότε παρατηρήσει, να αποδεχτεί κανείς ότι η αναφώνηση « Φύση » θα έπρεπε να εκληφθεί με το σεξουαλικό της νόημα όπως το κατανοούσαν επίσης τα άτομα δίχως παιδεία²⁰. Το γεγονός ότι ο δυστυχής είχε ακρωτηριάσει αργότερα τα γεννητικά του όργανα έμοιαζε τουλάχιστον να μη μου δίνει άδικο ως προς την υπόθεση μου. Ο νεαρός άνδρας βρισκόταν σε ηλικία δεκαοκτώ ετών όταν εκδηλώθηκε αυτή η κρίση.

Στο περιεχόμενο του ονείρου, είναι πρώτα από όλα ο φίλος μου που τόσο τον κακομεταχειρίστηκε η κριτική, ο οποίος κρύβεται πίσω από το « εγώ ». « Αναζητώ να κατανοήσω λίγο τις χρονολογικές συνθήκες ». Πράγματι, το βιβλίο του φίλου μου ασχολείται με τις χρονολογικές συνθήκες της ζωής και αναγάγει επίσης, μεταξύ άλλων, τη διάρκεια της ζωής του Γκαίτε σε ένα

---

¹⁹ Υπαινικτική αναφορά στη μονογραφία του Βίλχελμ Φλιν, που δημοσιεύτηκε το 1897.

²⁰ Στην λαϊκή χρήση του, στην Αυστρία, ο όρος αυτός περιγράφει επίσης τα γεννητικά όργανα ή το σπέρμα.

πολλαπλάσιο του αριθμού των ημερών που έχει κάποια σημασία στη βιολογία. Όμως αυτό το εγώ μπορεί να συγκριθεί με έναν παραλυτικό (« Δεν ξέρω ακριβώς σε ποια χρονιά βρισκόμαστε »). Το όνειρο απεικονίζει τα παρακάτω : ότι ο φίλος μου συμπεριφέρεται σαν παραλυτικός και την ίδια στιγμή χάνεται μέσα στο ασυνάρτητο. Όμως οι σκέψεις του ονείρου λένε με ειρωνικό τρόπο : « Φυσικά, είναι ένας τρελός, ένας παράφρων, και εσείς [οι κριτικοί] είστε οι μεγαλοφυείς που ξέρουν περισσότερα. Εντούτοις δεν θα όφειλε να συμβαίνει το αντίστροφο ; » – Αυτή η αντιστροφή έχει αντικατασταθεί ευρέως στο όνειρο, με την έννοια ότι ο Γκαίτε επιτέθηκε στον νεαρό άντρα, πράγμα παράλογο, ενώ ακόμη και σήμερα οποιοσδήποτε νεαρός θα μπορούσε κάλλιστα να επιτεθεί στον μεγάλο Γκαίτε.

Θέλω να ξεκαθαρίσω ότι κανένα όνειρο δεν υποκινείται από οτιδήποτε άλλο πέρα από εγωιστικά κίνητρα. Στο όνειρο, το εγώ δεν βρίσκεται εκεί μόνο για τον φίλο μου, αλλά και για εμένα. Ταυτίζομαι με εκείνον γιατί το πεπρωμένο **(678)** της ανακάλυψης του μου φαίνεται σαν το μοντέλο της υποδοχής που επιφυλάχθηκε στα δικά μου ευρήματα. Όταν προηγάγα τη θεωρία μου η οποία αναδεικνύει τη σεξουαλικότητα στην αιτιολογία των ψυχονευρωτικών διαταραχών (βλέπε τον υπαινιγμό στον ασθενή δεκαεννέα ετών « Φύση, Φύση »), ξανασυναντούσα τις ίδιες κριτικές και αντιπαρέθετα σε αυτήν εφεξής τον ίδιο σαρκασμό.

Αν ακολουθήσω πιο προσεκτικά τις σκέψεις του ονείρου, δεν βρίσκω τίποτε άλλο παρά σαρκασμό και χλευασμό ως συσχετισμούς των ασυναρτησιών του ονείρου. Η ανακάλυψη ενός σπασμένου κρανίου προβάτου στο Λίντο της Βενετίας ενέπνευσε τη λεγόμενη σπονδυλωτή θεωρία του Γκαίτε για το κρανίο. – Ο φίλος μου περηφανεύονταν για το γεγονός ότι, όταν ήταν φοιτητής, προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση προκειμένου να συνταξιοδοτηθεί ένας ηλικιωμένος καθηγητής, ο οποίος κάποτε είχε εξαιρετικά προσόντα (ιδίως σε αυτόν τον τομέα της συγκριτικής ανατομίας), αλλά η γεροντική άνοια του τον είχε καταστήσει ακατάλληλο για διδασκαλία. Η αναταραχή που προκάλεσε ο φίλος μου διόρθωσε αυτή τη δυσάρεστη κατάσταση, καθώς στα γερμανικά πανεπιστήμια δεν υπάρχει κανένα όριο ηλικίας για τη διδασκαλία. – Η ηλικία, πράγματι, δεν προστατεύει από τη βλακεία. Στο νοσοκομείο της πόλης όπου ζω, είχα την τιμή να εργάζομαι επί χρόνια υπό έναν διευθυντή που είχε προ

πολλού καταντήσει ένα απολίθωμα, πασίγνωστα ψυχικά άρρωστος εδώ και δεκαετίες, ο οποίος διατηρούσε το δικαίωμα να κατέχει μια θέση μεγάλης ευθύνης. Εδώ, μου έρχεται στο νου ένας επιθετικός προσδιορισμός (επίθετο) που αναφέρεται στην ανακάλυψη που έγινε στο Λίντο²¹. – Στο νοσοκομείο, κάποιοι από τους νεαρούς τότε συναδέλφους μου έγραψαν μια διασκευή ενός δημοφιλούς τραγουδιού για αυτόν τον άνθρωπο: «Das hat kein Goethe geschrieben, das hat kein Schiller gedicht», κ.λπ. [Δεν είναι το έργο ενός Γκαίτε, δεν είναι οι στίχοι ενός Σίλλερ].

---

²¹ Ο Φρόντ σκέφτεται το Schafskopf, « κεφάλι προβάτου », που σημαίνει επίσης βλάκας.

VII

Δεν έχουμε φτάσει ακόμη στο τέλος της αποτίμησης μας για το έργο των ονείρων. Πέρα από τη συμπύκνωση, τη μετάθεση και την οπτική διευθέτηση του (679) ψυχικού υλικού είμαστε υποχρεωμένοι να του αποδώσουμε μια ακόμη δραστηριότητα την οποία δεν είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε σε όλα τα όνειρα. Δεν θα υπεισέλθω σε λεπτομέρειες σχετικά με αυτό το μέρος της εργασίας του ονείρου, επισημαίνοντας απλώς ότι είναι ευκολότερο να σχηματίσουμε μια ιδέα για τη φύση του υιοθετώντας την - πιθανώς ανακριβή - υπόθεση ότι ενεργεί στο περιεχόμενο του ονείρου μόνο εκ των υστέρων, όταν αυτό έχει ήδη συγκροτηθεί. Η λειτουργία του συνίσταται στο να διατάξει τα συστατικά του ονείρου έτσι ώστε να ενωθούν σε ένα περισσότερο ή λιγότερο συνεκτικό σύνολο, μια ονειρική σύνθεση. Με τον τρόπο αυτό, το όνειρο αποκτά μια πρόσοψη που δεν καλύπτει, ωστόσο, ολόκληρο το περιεχόμενό του – ταυτόχρονα, λαμβάνει μια πρώτη, προκαταρκτική ερμηνεία που υποστηρίζεται από παρεμβολές και μικρές τροποποιήσεις. Σίγουρα, αυτή η επεξεργασία του περιεχομένου του ονείρου είναι δυνατή μόνο υπό την προϋπόθεση ότι παραμένει επιφανειακή – επιπλέον, δεν προσφέρει τίποτε περισσότερο από μια προφανώς λανθασμένη ερμηνεία των σκέψεων του ονείρου, και όταν αρχίσουμε να αναλύουμε το όνειρο, πρέπει πρώτα να απελευθερωθούμε από αυτήν την προσπάθεια ερμηνείας.

Σε αυτό το μέρος της εργασίας του ονείρου το κίνητρο είναι ιδιαίτερα διαφανές. Οι λόγοι σαφήνειας καθορίζουν αυτή την τελική αναθεώρηση του ονείρου- αλλά αυτό προδίδει επίσης την προέλευση αυτής της δραστηριότητας. Η εργασία του ονείρου συμπεριφέρεται απέναντι στο περιεχόμενο του ονείρου που παρουσιάζεται μπροστά της με τον ίδιο τρόπο που η κανονική ψυχική μας δραστηριότητα συμπεριφέρεται γενικά απέναντι σε κάθε αντιληπτικό περιεχόμενο που της προσφέρεται. Το αντιλαμβάνεται χρησιμοποιώντας ορισμένες προκαταβολικές αναπαραστάσεις, το οργανώνει από την πρώτη στιγμή της αντίληψης, υπό την προϋπόθεση να γίνεται κατανοητό, και με αυτόν τον τρόπο κινδυνεύει να το διαστρεβλώσει και ουσιαστικά πέφτει αρχικά στις πιο μοναδικές παρανοήσεις, αν δεν επιτρέψει στον εαυτό της να το προσεγγίσει μέσα από κάτι ήδη γνωστό. Ξέρουμε ότι δεν μπορούμε να δούμε μια ακολουθία σημείων ή να ακούσουμε μια σειρά λέξεων που δεν μας είναι οικεία, χωρίς **(680)** πρώτα να διαστρεβλώσουμε την αντίληψή μας για λόγους σαφήνειας, επειδή βασιζόμαστε σε κάτι που μας είναι ήδη γνωστό.

Τα όνειρα που έχουν υποστεί αυτήν την επεξεργασία εκ μέρους μίας ψυχικής δραστηριότητας παντελώς ανάλογης με τη σκέψη σε εγρήγορση μπορούν να χαρακτηριστούν ως καλώς *συγκροτούμενα*. Σε άλλα όνειρα, αυτή η δραστηριότητα αποτυγχάνει πλήρως. Δεν έχει γίνει καν προσπάθεια να εισαχθεί τάξη και ερμηνεία, και όταν, αφού ξυπνήσουμε, αισθανόμαστε ταυτόσημοι με αυτό το τελευταίο μέρος του έργου του ονείρου, κρίνουμε το όνειρο ως «εντελώς συγκεχυμένο». Όμως για την ανάλυσή μας, το όνειρο που μοιάζει με έναν άτακτο σωρό από θραύσματα χωρίς συνοχή έχει την ίδια αξία με εκείνο που έχει καταστεί λείο και έχει αποκτήσει επιφάνεια. Στην πρώτη περίπτωση, γλιτώνουμε τον κόπο να καταστρέψουμε την αναθεώρηση του περιεχομένου του ονείρου.

Εντούτοις θα σφάλλαμε²² αν δεν θα θέλαμε να αναγνωρίσουμε σε αυτές τις προσόψεις μόνο κάποιες τέτοιες επεξεργασίες του περιεχομένου του ονείρου – κατά βάθος γενεσιουργές παρεξηγήσεων και επαρκώς αυθαίρετες – από τη συνειδητή αρχή της ψυχικής μας ζωής. Η εγκαθίδρυση της πρόσοψης του ονείρου παραπέμπει συχνά σε φαντασίες επιθυμίας που προσχηματίζονται μέσα στις σκέψεις του ονείρου και οι οποίες είναι της ίδιας φύσης με αυτές που

---

²² Αυτή η παράγραφος προστέθηκε το 1911.

μας είναι οικείες στη ζωή όταν βρισκόμαστε σε εγρήγορση και τις οποίες ονομάζουμε δικαίως « ονειροπολήσεις ». Οι φαντασίες της επιθυμίας που η ανάλυση αποκαλύπτει στα νυχτερινά όνειρα αποδεικνύονται συχνά ως επαναλήψεις και επεξεργασίες εκ νέου σκηνών της παιδικής ηλικίας. Σε πολλές από αυτές τις περιπτώσεις, η βιτρίνα του ονείρου μάς δείχνει με αυτόν τον τρόπο άμεσα τον αποκαλούμενο καθαρό πυρήνα του ονείρου ο οποίος είχε διαστρεβλωθεί με την ανάμιξη του με ένα κάποιο άλλο υλικό.

Η διεργασία του ονείρου δεν αποκαλύπτει άλλες δραστηριότητες από αυτές τις τέσσερις που μόλις αναφέραμε. Εάν επιμείνουμε στον ορισμό μας που περιγράφει με τον όρο « διεργασία του ονείρου » το πέρασμα των σκέψεων του ονείρου μέσα στο περιεχόμενο του ονείρου, θα έπρεπε να πούμε ότι η διεργασία του ονείρου δεν είναι δημιουργική, ότι δεν αναπτύσσει φαντασίες που είναι **(681)**ιδιαιτερές του ονείρου. Δεν εκφέρει ούτε κρίσεις, δεν εξάγει συμπεράσματα, δεν κάνει απολύτως τίποτα άλλο από το να συμπυκνώνει το υλικό, να το μεταθέτει, να το επαναδιαχειρίζεται προς την κατεύθυνση της οπτικοποίησης στην οποία προστίθεται τελικά η μικρή κυμαινόμενη συμβολή μίας ερμηνευτικής επεξεργασίας. Πράγματι είναι αλήθεια ότι βρίσκουμε μέσα στο περιεχόμενο του ονείρου πολλά πράγματα που πολύ θα θέλαμε να τα αποδώσουμε ως το αποτέλεσμα μίας άλλης και ανώτερης διανοητικής λειτουργίας, όμως η ανάλυση αποδεικνύει κάθε φορά με πειστικό τρόπο ότι αυτές οι διανοητικές λειτουργίες έχουν ήδη πραγματοποιηθεί στις σκέψεις του ονείρου και απλώς έχουν μονάχα αναληφθεί από το περιεχόμενο του ονείρου. Ένα συμπέρασμα που εξάγεται μέσα σε ένα όνειρο δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά μόνο την επανάληψη ενός συμπεράσματος που έχει ήδη εξαχθεί στις σκέψεις του ονείρου. Δεν σοκάρει όταν περνά δίχως αλλαγές μέσα στο όνειρο. Γίνεται όμως εντελώς ακατανόητο όταν η διεργασία του ονείρου το μεταθέτει παραδείγματος χάριν πάνω σε ένα άλλο υλικό. Ένας υπολογισμός που γίνεται μέσα στο όνειρο σημαίνει μονάχα ότι ένας υπολογισμός βρίσκεται μεταξύ των σκέψεων του ονείρου. Ενώ ο ίδιος είναι κάθε φορά ορθολογικός, συμβαίνει – μέσω συμπύκνωσης των παραγόντων του και μέσω της μετάθεσης του τρόπου λειτουργίας του πάνω σε κάποιο άλλο υλικό – να δίνει το πιο ακατανόητο αποτέλεσμα ο υπολογισμός του ονείρου. Ακόμα και οι ομιλίες που βρίσκονται στο περιεχόμενο του ονείρου συντίθενται εκ νέου. Αποκαλύπτονται ως το

αμάλαμα ομιλιών που έχουν γίνει, έχουν ακουστεί ή διαβαστεί, ομιλίες που ανανεώθηκαν μέσα στις σκέψεις του ονείρου και οι οποίες αντιγράφουν πιστά το κείμενο, αφήνοντας στην άκρη την περίπτωση που τις γέννησε και τροποποιώντας το νόημα τους με τον πιο βάνουσο τρόπο.

Ίσως να μην ήταν άσκοπο να υποστηρίξουμε με παραδείγματα αυτούς τους τελευταίους ισχυρισμούς :

I. Όνειρο μίας ασθενούς, φαινομενικά ανώδυνο και καλά σχεδιασμένο :

Η ασθενής πηγαίνει στην αγορά μαζί με την μαγείρισσα της που κρατά ένα καλάθι. Ζητά κάτι στον χασάπη ο οποίος της απαντά : « Δεν υπάρχει πλέον » [κυριολεκτικά στο γερμανικό κείμενο : Δεν μπορούμε να το έχουμε πια]. Θέλει να της δώσει άλλο πράγμα προσθέτοντας : « Και αυτό είναι επίσης καλό ». Αρνείται και πάει στην μανάβισσα. Τούτη δω θέλει να της πουλήσει ένα (682) περίεργο λαχανικό που το εμφανίζει σε ματσάκια, όμως είναι μαύρου χρώματος. Αυτή λέει : « Δεν το γνωρίζω αυτό, δεν το παίρνω. »

Η απάντηση : « Δεν υπάρχει πλέον » προέρχεται από τη θεραπεία. Κάποιες ημέρες νωρίτερα είχα εξηγήσει στην ασθενή, χρησιμοποιώντας τις ίδιες λέξεις, ότι δεν μπορούμε πλέον να έχουμε αυτές καθεαυτές τις παλαιότερες αναμνήσεις της παιδικής μας ηλικίας όμως υποκαθίστανται από μεταβιβάσεις και όνειρα. Ο χασάπης λοιπόν, είμαι εγώ.

Η δεύτερη απάντηση : « Δεν το γνωρίζω αυτό » έχει βρει τη θέση της σε ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο. Την προηγούμενη, είχε επιπλήξει τη μαγείρισσα της, η οποία παρεμπιπτόντως εμφανίζεται στο όνειρο, λέγοντας της : « Συμπεριφερθείτε σωστά, είναι κάτι που δεν το γνωρίζω », κάτι που σήμαινε δίχως άλλο : « Δεν αναγνωρίζω, δεν δέχομαι μία τέτοια στάση ». Το πιο ανώδυνο μέρος της φράσης πέρασε στο περιεχόμενο του ονείρου μέσω μίας μετάθεσης. Μέσα στις σκέψεις του ονείρου μόνο το άλλο μέρος έχει έναν ρόλο διότι εδώ η διεργασία του ονείρου άλλαξε, μέχρι που να το καθιστά μη αναγνωρίσιμο και παντελώς ανώδυνο, μία συνθήκη που γεννήθηκε από τη φαντασία σύμφωνα με την οποία συμπεριφέρομαι κατά κάποιο τρόπο ανάρμοστα σε αυτήν την κυρία. Όμως αυτή η κατάσταση την οποία ήλπιζε μέσα στη φαντασία της δεν πρόκειται παρά για την επανεκδοχή εκείνης την οποία είχε πράγματι ήδη ζήσει.

II. Όνειρο προφανώς εντελώς ασήμαντο όπου εμφανίζονται αριθμοί :

Η ασθενής θέλει να πληρώσει ένα κάποιο ποσό. Η κόρη της βγάζει 3 Φιορίνια και 65 Κρόιτσερ²³ από το πορτοφόλι της. Όμως εκείνη της λέει : « Τι κάνεις εκεί ; Αυτό στοιχίζει μόνο 21 Κρόιτσερ. »

Η γυναίκα που πραγματοποίησε αυτό το όνειρο ήταν μία αλλοδαπή που είχε βάλει το παιδί της σε ένα σχολικό οικοτροφείο στη Βιέννη και η οποία μπορούσε να συνεχίσει τη θεραπεία της μαζί μου όσο η κόρη της παρέμενε στη Βιέννη. Την προηγούμενη του ονείρου, η διευθύντρια του οικοτροφείου της είχε προτείνει να της αφήσει το παιδί για ακόμη μία χρονιά. Στην περίπτωση αυτή, θα είχε επίσης εκείνη παρατείνει τη θεραπεία της για μία χρονιά. Οι αριθμοί του ονείρου αποκτούν μία σημασία αν σκεφτούμε ότι ο χρόνος είναι χρήμα. *Time is money. Ένας χρόνος ισούται με 365 ημέρες*, αν εκφραστεί σε Κρόιτσερ ισούται με 365 από αυτά, δηλαδή 3 Φιορίνια και 65 Κρόιτσερ. Τα 21 Κρόιτσερ (683) αντιστοιχούν σε τρεις εβδομάδες που τότε χωρίζαν την ημέρα που έγινε το όνειρο με το τέλος της σχολικής χρονιάς και κατά συνέπεια με το πέρας της θεραπείας. Προφανώς υπήρξαν οικονομικοί υπολογισμοί που είχαν καθορίσει την απόφαση της κυρίας να απορρίψει την πρόταση της διευθύντριας και οι οποίοι ήταν επίσης υπεύθυνοι, μέσα στο όνειρο, για το ευτελές του ποσού.

III. Μία νέα γυναίκα, παντρεμένη εδώ και πολλά χρόνια, μαθαίνει ότι μία γνωστή της που έχει σχεδόν την ίδια ηλικία με αυτήν, η δεσποινίδα Ελίζα Λ., αρραβωνιάστηκε. Αυτή η περίπτωση παράγει το παρακάτω όνειρο :

Είναι στο θέατρο με τον σύζυγό της, ένα μέρος της πλατείας είναι παντελώς άδειο. Ο σύζυγος της διηγείται στην νέα γυναίκα ότι η Ελίζ Λ. και ο αρραβωνιαστικός της ήθελα επίσης να έρθουν, αλλά δεν θα μπορούσαν να πάρουν παρά μόνο κακές θέσεις, τρεις για ένα Φιορίνι και 50 Κρόιτσερ, και εξυπακούεται ότι δεν μπορούσαν να τις πάρουν. Εκείνη θεωρεί ότι αυτό δεν θα ήταν κακό.

Εδώ, αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η καταγωγή των αριθμών που εμφανίζονται μέσα στο υλικό των σκέψεων του ονείρου καθώς και οι μεταμορφώσεις που έχουν υποστεί. Από πού προέρχεται αυτό το ένα Φιορίνι και

---

²³ [Σημ. Μετ.] Το Κρόιτσερ (Kreuzer) ήταν ασημένιο νόμισμα και νομισματική μονάδα ισχύουσα στα νότια γερμανικά κρατίδια πριν από την ενοποίηση του γερμανικού χώρου το 1871 καθώς και στην Αυστρία. Μετά το 1760 κατασκευαζόταν από χαλκό. Το 1857, η Αυστροουγγαρία υιοθέτησε το δεκαδικό σύστημα, υιοθετώντας ένα σύστημα 100 Κρόιτσερ = 1 φλορίνι.

50 Κρόιτσερ ; Από μία αδιάφορη περίπτωση της προηγούμενης. Η νύφη της νεαρής γυναίκας είχε δεχτεί ως δώρο από τον σύζυγό της 150 Φιορίνια και είχε βιαστεί να απαλλαχτεί από αυτό το ποσό αγοράζοντας για εκείνη ένα κόσμημα. Ας σημειώσουμε εδώ ότι 150 Φιορίνια αντιπροσωπεύουν ακριβώς το εκατονταπλάσιο του ενός Φιορίνι και 50 Κρόιτσερ. Όσο για το τρία, που αντιστοιχεί στον αριθμό των εισιτηρίων για το θέατρο, δεν μοιάζει να έχει παρά μόνο ένα σημείο πρόσφυσης [με την πραγματικότητα] : δηλαδή ότι η Ελίζα Λ., η αρραβωνιαστικιά, είναι ακριβώς τρεις μήνες νεότερη από τη γυναίκα που έκανε το όνειρο. Η κατάσταση που εμφανίζεται στο όνειρο είναι η επανάληψη ενός μικρού περιστατικού για το οποίο ο σύζυγος αυτής της γυναίκας την έχει πειράξει επανειλημμένα. Κάποια ημέρα αυτή βιάστηκε να αγοράσει εκ των προτέρων εισιτήρια για μία θεατρική παράσταση, όμως φτάνοντας στο θέατρο διαπίστωσε ότι ένα τμήμα της πλατείας ήταν σχεδόν άδειο. Δεν ήταν ανάγκη λοιπόν να βιαστεί τόσο. Ας μην ξεχνούμε επίσης και αυτόν τον παραλογισμό του ονείρου : δύο άτομα που έπρεπε να αγοράσουν τρία εισιτήρια για να πάνε στο θέατρο.

Ας δούμε τώρα τις σκέψεις του ονείρου : ήταν δίχως-νόημα να παντρευτώ τόσο νέα ! Δεν ήταν ανάγκη να βιαστώ τόσο. Το παράδειγμα της (684) Ελίζας Λ. μου δείχνει ότι θα είχα βρει έτσι κι αλλιώς έναν σύζυγο και μάλιστα εκατό φορές καλύτερο (σύζυγος, θησαυρός), αν μονάχα είχα περιμένει. Με τα χρήματα μου (την προίκα μου), θα μπορούσα να μου αγοράσω τρεις άνδρες.

VIII

Τώρα που εξοικειωθήκαμε με την εργασία του ονείρου, αναμφίβολα θα τείναμε να το εξηγήσουμε ως μια πολύ ιδιαίτερη ψυχική διαδικασία, για την οποία, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν υπάρχει ισοδύναμο. Είναι λοιπόν στο έργο του ονείρου που έχει περάσει ως ένα βαθμό η σύγχυση που συνήθως μας προκαλεί το προϊόν του, το όνειρο. Στην πραγματικότητα, το έργο του ονείρου είναι μόνο η πρώτη από τις ψυχικές διαδικασίες που έχουμε ανακαλύψει σε μια σειρά από άλλες, διεργασίες στις οποίες πρέπει να συσχετίσουμε τη γένεση των υστερικών συμπτωμάτων, των αγχωδών, εμμονικών και παραληρηματικών ιδεών. Η συμπύκνωση και κυρίως η μετάθεση είναι δύο χαρακτήρες που δεν λείπουν ποτέ σε αυτές τις άλλες διαδικασίες. Η αναδιαμόρφωση προς την κατεύθυνση της οπτικοποίησης παραμένει ωστόσο ιδιαίτερη στην εργασία του ονείρου. Αν αυτή η εξήγηση τοποθετεί το όνειρο στην ίδια σειρά με τα μορφώματα τα οποία παρατηρούμε κατά την είσοδο στην ψυχική ασθένεια, θα γίνει ακόμα πιο σημαντικό για εμάς να γνωρίζουμε τις ουσιαστικές συνθήκες που καθορίζουν διαδικασίες όπως αυτή του σχηματισμού του ονείρου. Πιθανά θα δούμε, όχι δίχως έκπληξη, ότι ούτε η κατάσταση ύπνου ούτε η ασθένεια δεν αποτελούν μέρος των αναγκαίων συνθηκών. Μία ολόκληρη σειρά φαινομένων της καθημερινής ζωής των ανθρώπων που είναι καλά στην υγεία τους – λήθη, γλωσσικά ολισθήματα (*lapsus linguae*), παραγνωρίσεις, και μία κάποια τάξη

σφαλμάτων – οφείλουν τη γέννηση τους σε έναν ανάλογο μηχανισμό με αυτόν του ονείρου και των υπολοίπων της ίδιας σειράς.

Ο πυρήνας του προβλήματος έγκειται στη μετάθεση, η οποία είναι μακράν η πιο εντυπωσιακή λειτουργία της εργασίας του ονείρου. Αν εμβαθύνουμε σε αυτό το θέμα, αντιλαμβανόμαστε ότι η ουσιαστική συνθήκη **(685)** που καθορίζει τη μετάθεση είναι ψυχολογική. Έχει εκ φύσεως κίνητρο. Ανακαλύπτουμε το ίχνος του όταν λαμβάνουμε υπόψη μας κάποιες εμπειρίες από τις οποίες δεν είναι δυνατόν να διαφεύγουμε στην ανάλυση των ονείρων. Στην ανάλυση που κάνω στο παράδειγμα της σελίδας 14 - 15 (Σημ Μετ. : παράδειγμα ονείρου με το ταμπλ ντοτ), ήμουν υποχρεωμένος να διακόψω την αναφορά μου στις σκέψεις του ονείρου γιατί μεταξύ αυτών βρίσκονταν, όπως το αναγνώρισα, κάποιες που δεν θα ήθελα να αποκαλύψω σε τρίτους και δεν μπορώ να παρουσιάσω χωρίς να έχω πολλές ελλείψεις ως προς πολλά σημεία. Πρόσθετα ότι δεν θα μου χρησίμευε διόλου να επιλέξω ένα άλλο όνειρο για να παρουσιάσω την ανάλυση του. Σε κάθε όνειρο, έλεγα, του οποίου το περιεχόμενο είναι ασαφές ή συγκεχυμένο, θα πέσω πάνω σε σκέψεις του ονείρου που απαιτούν να παραμείνουν κρυφές. Όμως αν συνεχίσω την ανάλυση για εμένα τον ίδιο, δίχως να λάβω υπόψη μου τους άλλους, στους οποίους δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να απευθύνεται μία εμπειρία τόσο προσωπική όσο το όνειρο μου, θα φτάσω τελικά σε σκέψεις που θα με εκπλήξουν, που δεν γνώριζα ότι είχα μέσα μου, που δεν μου είναι μόνο ανοίκειες αλλά επίσης και δυσάρεστες και για αυτόν τον λόγο θα ήθελα να τις αρνηθώ με ενεργό τρόπο ενώ η εκτύλιξη των σκέψεων που διατρέχει η ανάλυση μου τις επιβάλλει ανηλεώς. Δεν μπορώ να εξηγήσω αυτή την αρκετά γενική κατάσταση των πραγμάτων παρά μόνο παραδεχόμενος ότι αυτές οι σκέψεις υπήρχαν πράγματι στην ψυχική μου ζωή και ότι διέθεταν μια ορισμένη ψυχική ένταση ή ενέργεια, αλλά ότι θα βρίσκονταν σε μια συγκεκριμένη ψυχολογική κατάσταση, ως αποτέλεσμα της οποίας δεν θα μπορούσαν να μου γίνουν συνειδητές. Αυτή τη συγκεκριμένη κατάσταση την ονομάζω απόθηση. Δεν μπορώ λοιπόν να αποφύγω να δημιουργήσω μια αιτιώδη σύνδεση μεταξύ της ασάφειας του περιεχομένου του ονείρου και της απωθημένες συνθήκης ορισμένων σκέψεων του ονείρου, της αδυναμίας τους να έχουν πρόσβαση στη συνείδηση, και να συμπεράνω λοιπόν ότι το όνειρο οφείλει να είναι ασαφές για να μην προδώσει

τις απαγορευμένες σκέψεις. Φτάνω έτσι λοιπόν στην έννοια της διαστρέβλωσης του ονείρου, η οποία είναι το έργο της διεργασίας του ονείρου και υπηρετεί τη συγκάλυψη, την πρόθεση απόκρυψης.

(686) Θα ήθελα να αποδείξω τα όσα λέω με ένα παράδειγμα ονείρου επιλεγμένου για την ανάλυση και να αναρωτηθώ ποια θα μπορούσε να είναι η σκέψη που, σε αυτό το όνειρο, αναδεικνύεται υπό μία διαστρεβλωμένη μορφή, ενώ, ως μη διαστρεβλωμένη, θα προκαλούσε την πιο βίαιη αντίδραση μου. Θυμάμαι ότι η δωρεάν διαδρομή με το όχημα με έκανε να σκεφτώ τις πρόσφατες και δαπανηρές διαδρομές με όχημα που έκανα με ένα άτομο της οικογένειάς μου που χρησιμοποίησα σαν ερμηνεία του ονείρου : « Θα ήθελα να γνωρίσω κάποτε την αγάπη που δεν μου κοστίζει τίποτα » και ότι λίγο χρονικό διάστημα πριν το όνειρο βρέθηκα μπροστά σε μία αρκετά μεγάλη δαπάνη χρημάτων για αυτό το ίδιο πρόσωπο. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν μπορώ να μην σκεφτώ ότι μετανιώνω που έκανα αυτήν τη δαπάνη. Αφού αναγνωρίσω αυτήν την πρόταση τότε η επιθυμία μου, την οποία βίωσα σε όνειρο, να γνωρίσω μία αγάπη που δεν με υποχρεώνει σε καμία δαπάνη, αποκτά νόημα. Εντούτοις μπορώ να πω με ειλικρίνεια ότι αποφάσισα να δαπανήσω αυτό το ποσό χωρίς κανέναν δισταγμό. Δεν είχα σε καμία στιγμή συνείδηση της αντίθετης τάσης, να μετανιώνω για τη χειρονομία μου. Για ποιους λόγους ; Εκεί βρίσκεται, σίγουρα, ένα άλλο ερώτημα που θα με οδηγούσε πολύ μακριά από το θέμα μου και του οποίου η απάντηση, την οποία γνωρίζω, λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα άλλο πλαίσιο.

Αν θέσω υπό ανάλυση ένα πραγματοποιημένο όνειρο που δεν έκανα εγώ αλλά κάποιος άλλος, το αποτέλεσμα θα είναι το ίδιο. Αλλά τα κίνητρα για να υπάρξει αξιοπιστία θα άλλαζαν. Αν το όνειρο είναι αυτό ενός υγιούς ατόμου, δεν θα μου απομένει να κάνω τίποτα άλλο για να το αναγκάσω να αναγνωρίσει τις απωθημένες ιδέες που ανακαλύφθηκαν, εκτός από το να τονίσω το εννοιολογικό πλαίσιο των σκέψεων του ονείρου, και ακόμη και τότε μπορεί κάλλιστα αυτό το άτομο να αρνηθεί να τις αναγνωρίσει. Αν, από την άλλη πλευρά, πρόκειται για έναν ασθενή νευρωτικό, για παράδειγμα υστερικό, θα αναγκαστεί να παραδεχτεί την απωθημένη σκέψη εξαιτίας του συσχετισμού αυτής με τα παθολογικά συμπτώματα και εξαιτίας της βελτίωσης που θα γνωρίσει η κατάσταση του όταν θα ανταλλάξει τα συμπτώματα με απωθημένες

ιδέες του. Για παράδειγμα, στην ασθενή από την οποία προέρχεται το τελευταίο όνειρο – αυτό όπου είχαν αναφερθεί τα τρία χαρτονομίσματα για ένα φιορίνι και 65 Κρόιτσερ –, η ανάλυση οφείλει να παραδεχτεί ότι αυτή η ασθενής δεν εκτιμά πολύ τον άντρα της, ότι μετανιώνει που τον παντρεύτηκε, και ότι θα ήθελε πολύ να τον **(687)**ανταλλάξει με κάποιον άλλο. Αυτή η γυναίκα δηλώνει πράγματι πως αγαπά τον άντρα της, πως η συναισθηματική της ζωή δεν γνωρίζει τίποτα σχετικά με αυτήν την περιφρόνηση (έναν σύζυγο εκατό φορές καλύτερο), όμως όλα τα συμπτώματά της οδηγούν στο ίδιο συμπέρασμα με αυτό το όνειρο, και από η στιγμή που αφυπνιστήκαν οι απωθημένες αναμνήσεις της, μίας άλλης εποχής όπου δεν αγαπούσε τον σύζυγό της συνειδητά, αυτά τα συμπτώματα υποχώρησαν και η αντίσταση της ασθενούς ενάντια στην ερμηνεία του ονείρου εξαφανίστηκε.

IX

Τώρα που εδραιώσαμε την έννοια της απώθησης και συνδέσαμε την διαστρέβλωση του ονείρου με το απωθημένο ψυχικό υλικό, μπορούμε να εκφράσουμε με απολύτως γενικούς όρους το κυρίως αποτέλεσμα που παρέχει η ανάλυση των ονείρων. Μιλώντας για κατανοητά και λογικά όνειρα, είπαμε ότι πρόκειται για συγκεκαλυμμένες εκπληρώσεις επιθυμίας, δηλαδή ότι η ονειρική συνθήκη εμφανίζει σε αυτά, ως εκπληρωμένη, μια γνωστή ενσυνείδητη επιθυμία, που έχει αφεθεί στην άκρη από τη ζωή κατά τη διάρκεια της ημέρας και που είναι εξαιρετικά άξια ενδιαφέροντος. Σε ό,τι αφορά όνειρα ασαφή και συγκεχυμένα, αυτό που μας διδάσκει η ψυχανάλυση είναι παντελώς ανάλογο : η ονειρική κατάσταση εμφανίζει εκ νέου ως εκπληρωμένη μία επιθυμία που προκύπτει αμετάβλητα από τις σκέψεις του ονείρου, αλλά η απεικόνιση της είναι μη αναγνωρίσιμη, δεν μπορεί να εξηγηθεί παρά μόνο μέσω οπισθοδρόμησης μέσα στην ανάλυση, και η επιθυμία είναι είτε η ίδια απωθημένη, ξένη στη συνείδηση, είτε σε πολύ στενή σύνδεση με τις απωθημένες σκέψεις που φέρουν αυτήν την επιθυμία. Η διατύπωση που ταιριάζει σε αυτά τα όνειρα είναι λοιπόν η εξής : πρόκειται για κεκαλυμμένες εκπληρώσεις απωθημένων επιθυμιών. Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε σχετικά με αυτό το σημείο ότι η λαϊκή πίστη έχει δικίο να θεωρεί ότι το όνειρο ανακοινώνει πάντα το μέλλον. Στην πραγματικότητα, το μέλλον που μας δείχνει το όνειρο δεν είναι αυτό που θα

έρθει αλλά αυτό που θα θέλαμε να δούμε να έρχεται. Η λαϊκή ψυχή προχωρά εδώ ως συνήθως : πιστεύει αυτό που επιθυμεί να πιστεύει.

(688) Θα διαχωρίζαμε τα όνειρα σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τη συμπεριφορά τους ως προς την εκπλήρωση της επιθυμίας. Πρώτον, αυτά που εμφανίζουν χωρίς προκάλυψη μία επιθυμία μη απωθημένη. Πρόκειται για τα όνειρα παιδικού τύπου που γίνονται ολοένα και σπανιότερα στους ενήλικες. Δεύτερον, αυτά που εκφράζουν, με μία κεκαλυμμένη μορφή, μία απωθημένη επιθυμία. Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει αναμφίβολα την πλειονότητα του συνόλου των ονείρων μας που χρειάζονται στη συνέχεια ανάλυση για να γίνουν κατανοητά. Τρίτον, τα όνειρα που συνοδεύονται σταθερά με ένα άγχος που διακόπτει το όνειρο. Το άγχος εδώ είναι το υποκατάστατο της διαστρέβλωσης του ονείρου, άγχος το οποίο δεν εξοικονομείται στα όνειρα της δεύτερης κατηγορίας παρά μόνο από τη διεργασία του ονείρου. Μπορούμε να αποδείξουμε χωρίς μεγάλη δυσκολία ότι το περιεχόμενο αναπαράστασης που μας απαλλάσσει τώρα από το άγχος μέσα στο όνειρο υπήρξε κάποτε μία επιθυμία η οποία έκτοτε έχει υποκύψει στην απώθηση.

Υπάρχουν επίσης όνειρα ξεκάθαρα και με επώδυνο περιεχόμενο, που όμως μέσα στο όνειρο δεν τα έχουμε αισθανθεί ως επώδυνα. Δεν μπορούμε να τα κατατάξουμε μεταξύ των ονείρων άγχους. Όμως χρησιμοποιούνταν πάντα για να αποδείξουν την ασημαντότητα και την απουσία ψυχικής αξίας των ονείρων. Η ανάλυση ενός παραδείγματος αυτού του είδους ονείρου θα αποδείξει ότι πρόκειται εδώ για καλά κρυμμένες εκπληρώσεις απωθημένων επιθυμιών, άρα πρόκειται για όνειρα της δεύτερης κατηγορίας. Η ανάλυση θα αποδείξει την ίδια στιγμή με ποιον αξιοθαύμαστο τρόπο η εργασία της μετάθεσης είναι ικανή να συγκαλύψει την επιθυμία.

Μία νεαρή κοπέλα ονειρεύεται ότι βλέπει μπροστά της, νεκρό, το μοναδικό παιδί που απομένει στην αδερφή της, και αυτό στο ίδιο πλαίσιο όπου είχε δει, λίγα χρόνια πριν, το πτώμα του πρώτου παιδιού αυτής της αδερφής. Δεν αισθάνεται καθόλου πόνο, αλλά επαναστατεί αυθόρμητα στην ιδέα ότι αυτή η κατάσταση αντιστοιχεί σε μία επιθυμία από την πλευρά της. Εξάλλου δεν είναι αυτό το ζητούμενο. Όμως είναι μπροστά στο φέρετρο αυτού του παιδιού που, πριν από χρόνια, αυτή είδε για τελευταία φορά τον άνδρα που αγαπούσε και τότε του είχε μιλήσει. Αν το δεύτερο παιδί πέθαινε, θα συναντούσε αναμφίβολα

(689) εκ νέου αυτόν τον άνδρα στο σπίτι της αδερφής της. Λαχταρά με πάθος αυτήν τη συνάντηση, αλλά εξεγείρεται μπροστά σε αυτό το αίσθημα. Την ίδια την ημέρα του ονείρου, είχε αγοράσει ένα εισιτήριο για μία διάλεξη που θα έδινε αυτός ο πάντα τόσο αγαπημένος άνδρας. Το όνειρο της νέας κοπέλας είναι ένα απλό όνειρο ανυπομονησίας από αυτά που παράγονται συχνά πριν από ταξίδια, θεατρικές παραστάσεις, και άλλες ανάλογες ευχάριστες στιγμές που περιμένουμε. Αλλά για να κρύψει στον εαυτό της αυτή τη φλογερή επιθυμία, η συνθήκη μετατέθηκε προς ένα γεγονός που θα είχε ελάχιστες πιθανότητες να προκαλέσει ένα αίσθημα χαράς, γεγονός που εντούτοις προκλήθηκε πραγματικά κάποια μέρα. Ας παρατηρήσουμε επίσης ότι στο όνειρο, η συναισθηματική συμπεριφορά δεν συνάδει με το περιεχόμενο του ονείρου που προωθείται σε πρώτο πλάνο αλλά με το πραγματικό περιεχόμενο ακόμα και αν το τελευταίο συγκρατείται στο πίσω μέρος της σκηνής. Η συνθήκη που περιγράφεται στο όνειρο προκαταβάλλει την επιθυμούμενη από ανέκαθεν συνάντηση και άλλωστε δεν προσφέρει κανένα σημείο πρόσδεσης για ένα επώδυνο συναίσθημα²⁴.

---

²⁴ Αυτό το όνειρο παρουσιάζεται επίσης στην *Ερμηνεία των Ονείρων* (Φρόιντ, 1900a), σελ. 138-140 του γαλλικού κειμένου της PUF (« Ο Κάρολος νεκρός μέσα στο φέρετρό του »).

X

Ως εδώ οι φιλόσοφοι δεν είχαν ποτέ την ευκαιρία να ασχοληθούν με μία ψυχολογία της απώθησης. Μας επιτρέπεται έτσι λοιπόν, σε μία πρώτη προσέγγιση αυτού του άγνωστου ακόμη φαινομένου, να σχηματίσουμε μία ακριβή αναπαράσταση της διαδικασίας του σχηματισμού του ονείρου. Είναι αλήθεια ότι το μοντέλο στο οποίο καταλήγουμε – όχι μόνο μέσω της μελέτης του ονείρου – είναι αρκετά πολύπλοκο. Όμως ένα πιο απλό μοντέλο δεν θα μπορούσε να μας αρκεί. Σχηματίζουμε την υπόθεση ότι το ψυχικό μας όργανο εμπεριέχει δύο αρχές σχηματισμού σκέψεων, εκ των οποίων η δεύτερη διαθέτει το προνόμιο να βλέπει τα προϊόντα της να έχουν πλήρη πρόσβαση στη συνείδηση, ενώ η δραστηριότητα της πρώτης αρχής είναι εγγενώς ασυνείδητη και δεν μπορεί να φτάσει στη συνείδηση παρά μόνο με τη μεσολάβηση της δεύτερης αρχής. Στα σύνορα των δύο αρχών, στο πέρασμα από την πρώτη στη δεύτερη, θα βρίσκονταν μία λογοκρισία μη επιτρέποντας να περάσουν παρά μόνο αυτά που είναι ευχάριστα συγκρατώντας όλα τα υπόλοιπα. Σε αυτή την περίπτωση, αυτό που έχει αποκλεισθεί από τη λογοκρισία βρίσκεται, σύμφωνα **(690)** με τον ορισμό μας, στην κατάσταση της απώθησης. Σε κάποιες συνθήκες μία εκ των οποίων είναι η κατάσταση του ύπνου οι σχέσεις δυνάμεων μεταξύ των δύο αρχών θα μεταβάλλονταν με τέτοιο τρόπο που το απωθημένο δεν μπορεί πλέον να συγκρατηθεί πλήρως. Στη συνθήκη του ύπνου αυτό θα λάμβανε πιθανώς χώρα με τη χαλάρωση της λογοκρισίας. Τότε λοιπόν αυτό που

είχε απωθηθεί μέχρι εκείνη τη στιγμή, θα επιτύχει να διανοίξει μία οδό μέχρι τη συνείδηση. Εντούτοις, όπως η λογοκρισία δεν μπορεί ποτέ να καταργηθεί παντελώς παρά μονάχα να μειωθεί, το απωθημένο θα πρέπει να υποστεί την ίδια στιγμή μεταβολές που θα αμβλύνουν τις σοκαριστικές του πτυχές. Εκείνο που καθίσταται συνειδητό σε αυτήν την περίπτωση, είναι το αποτέλεσμα ενός συμβιβασμού μεταξύ των προθέσεων της μίας από αυτές τις αρχές και των απαιτήσεων της άλλης. Απόθεση – χαλάρωση της λογοκρισίας – σχηματισμός ενός συμβιβασμού, τέτοιο είναι το θεμελιώδες σχήμα της γένεσης ενός πολύ μεγάλου αριθμού άλλων ψυχοπαθολογικών σχηματισμών όπου τα πράγματα συμβαίνουν όπως και μέσα στο όνειρο. Στον σχηματισμό του συμβιβασμού παρατηρούμε, εδώ όπως και εκεί, τις διεργασίες συμπύκνωσης και μετάθεσης όπως και την προσφυγή σε επιφανειακούς συνειρμούς για τους οποίους έχουμε μιλήσει κατά τη διάρκεια των αναπτύξεων μας σχετικά με τη διεργασία του ονείρου.

Δεν έχουμε κανένα λόγο να αποκρύψουμε από τον εαυτό μας το στοιχείο του δαιμονισμού που έχει εμφανιστεί στην εξήγηση μας ως προς την διεργασία του ονείρου. Είχαμε την εντύπωση ότι ο σχηματισμός των ασαφών ονείρων γίνεται ως σαν ένα άτομο που εξαρτάται από ένα άλλο να είχε να εκφράσει κάτι που ήταν δυσάρεστο για το τελευταίο. Με αφετηρία αυτήν τη σύγκριση συλλάβαμε την έννοια της διαστρέβλωσης του ονείρου και λογοκρισίας, και προσπαθήσαμε να μεταφράσουμε την εντύπωσή μας σε μία ψυχολογική θεωρία, σίγουρα ανεπεξέργαστη που όμως αναπαριστά τουλάχιστον τα πράγματα συλλαμβάνοντας τα νοερά. Ακόμη και αν η περαιτέρω διαλεύκανση του θέματος μάς επιτρέψει να ταυτοποιήσουμε την πρώτη μας και τη δεύτερη μας αρχή με κάτι άλλο, θα περιμένουμε να δούμε να επιβεβαιώνεται ένας συσχετισμός της υπόθεσης μας, δηλαδή ότι η δεύτερη αρχή κυριαρχεί στην πρόσβαση στη συνείδηση και ότι μπορεί να παραμερίζει την πρώτη.

Όταν ξεπερνιέται η κατάσταση ύπνου, η λογοκρισία αποκαθίσταται **(691)** γρήγορα σε πλήρη ισχύ και μπορεί τώρα να καταστρέψει ό,τι της αποσπάσθηκε στον καιρό της αδυναμίας. Μία εμπειρία που έχουμε επιβεβαιώσει αμέτρητες φορές αποδεικνύει ότι η λήθη του ονείρου εξηγείται εν μέρει από αυτό. Κατά τη διάρκεια της αφήγησης ενός ονείρου ή ακόμη και κατά τη διάρκεια της ανάλυσής του, δεν είναι σπάνιο να δούμε να αναδύεται ένα

θραύσμα που πιστεύαμε ξεχασμένο. Αυτό το θραύσμα που αποσπάσθηκε από την κατάσταση της λύπης εμπεριέχει συνήθως την καλύτερη και πιο άμεση πρόσβαση στη σημασία του ονείρου. Είναι προφανώς για αυτόν τον λόγο μονάχα που υπήρξε θύμα της λήθης, δηλαδή της νέας καταστολής.

XI

Αν συλλάβουμε το περιεχόμενο του ονείρου ως την απεικόνιση μίας εκπληρούμενης επιθυμίας, και αν αποδώσουμε τα σκοτεινά σημεία του στις αλλαγές που η λογοκρισία υπέβαλλε στο απωθημένο υλικό, δεν έχουμε πλέον καθόλου δυσκολία να ανακαλύψουμε τη λειτουργία του ονείρου. Σε αντίθεση με τις μεμονωμένους ισχυρισμούς που διατείνονται ότι τα όνειρα διαταράσσουν τον ύπνο, οφείλουμε να δούμε το όνειρο ως τον φύλακα του ύπνου. Ο ισχυρισμός μας αντλεί αναμφίβολα εύκολα την αξιοπιστία του από ό,τι αφορά το παιδικό όνειρο.

Η κατάσταση ύπνου ή η ψυχική αλλαγή που καθορίζεται από τον ύπνο, οποιαδήποτε κι αν είναι η φύση αυτής της αλλαγής, παράγεται από μία απόφαση για ύπνο η οποία είτε έχει επιβληθεί στο παιδί, είτε έχει παρθεί στη βάση της κούρασης. Αυτή η κατάσταση δεν καθίσταται δυνατή παρά με την απομάκρυνση κάθε ερεθίσματος που θα μπορούσε να δώσει στο ψυχικό όργανο άλλους στόχους εκτός από τον ύπνο. Τα μέσα που χρησιμεύουν για να απομακρύνουν τα εξωτερικά ερεθίσματα είναι γνωστά. Όμως ποια μέσα διαθέτουμε για να κρατήσουμε υπό καταστολή τα εσωτερικά ψυχικά ερεθίσματα που αντιτίθενται στην υπναγωγία ; Ας παρατηρήσουμε μία μητέρα που αποκοιμίζει το παιδί της. Εκείνο δεν σταματά να εκφράζει τις ανάγκες του.

Θέλει ακόμα ένα φιλί, θα ήθελε ακόμη να παίξει. Αυτές οι ανάγκες του (692) ικανοποιούνται εν μέρει, και εν μέρει αναβάλλονται αυταρχικά για την επομένη. Είναι ξεκάθαρο ότι οι επιθυμίες και οι ανάγκες του που εκδηλώνονται είναι αναστολές που αντιτίθενται στην υπναγωγία. Ποιος άραγε δεν γνωρίζει την διασκεδαστική ιστορία του κακομαθημένου μικρού αγοριού που φαντάστηκε ο Μπάλντουιν Γκρόλερ (Balduin Groller)²⁵ και το οποίο ξυπνώντας μέσα στη νύχτα φωνάζει μέσα στο παιδικό του δωμάτιο : « Θέλει τον ρινόκερο » ; Ένα πιο φρόνιμο παιδί, αντί να φωνάξει, θα ονειρεύονταν ότι παίζει με τον ρινόκερο. Όπως το όνειρο – που δείχνει την επιθυμία εκπληρωμένη – αποκτά πίστωση κατά τη διάρκεια του ύπνου, επιτυγχάνει έτσι να καταστείλει την επιθυμία και καθιστά δυνατό τον ύπνο. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι αυτή η πίστωση ανήκει στην ονειρική εικόνα, γιατί αυτή ενδύεται την ψυχική εμφάνιση του αντιληπτικού ερεθίσματος, ενώ το παιδί δεν έχει ακόμα την ικανότητα – που θα αποκτήσει αργότερα – να διακρίνει την ψευδαίσθηση ή τη φαντασμαγορία από την πραγματικότητα.

Ο ενήλικας έμαθε να κάνει αυτή τη διάκριση, κατάλαβε επίσης ότι δεν χρησιμεύει σε τίποτα να επιθυμεί και, μέσα από μία μακρά πρακτική, έφτασε στο σημείο να μεταθέτει χρονικά στο μέλλον τις προσδοκίες του μέχρι να μπορέσουν να βρουν την ικανοποίησή τους, μέσω μακρών παρακάμψεων, με την αλλαγή του εξωτερικού κόσμου. Είναι εξάλλου και ο λόγος για τον οποίο οι εκπληρώσεις επιθυμίας μέσω της βραχείας ψυχικής οδού πραγματώνονται σπάνια μέσα στα όνειρα του. Επιπλέον : είναι μάλιστα δυνατόν να μην πραγματοποιούνται καθόλου, και ό,τι μας μοιάζει να έχει την μορφή του μοντέλου ενός παιδικού ονείρου απαιτεί μία πολύ πιο πολύπλοκη εξήγηση. Αυτό όμως συμβαίνει γιατί έχει διαμορφωθεί στον ενήλικα – και με βέβαιο τρόπο σε κάθε άτομο που έχει υγιή πνεύμα, δίχως εξαίρεση – μία διαφοροποίηση του ψυχικού υλικού η οποία απουσίαζε από το παιδί. Συγκροτήθηκε μία ψυχική αρχή που, διαμορφωμένη από την εμπειρία της ζωής, συντηρεί με μία ζηλευτή αυστηρότητα μία κυριαρχική και ανασταλτική επίδραση πάνω στις ψυχικές κινήσεις και που, από τη θέση της σε σχέση με τη συνείδηση και την κινητικότητα της βούλησης, είναι εφοδιασμένη με τα πιο μεγάλα μέσα ψυχικής ισχύος. Όμως, ένα μέρος από τις παιδικές κινήσεις καταστάληκε από αυτήν την

---

²⁵ Αυστριακός λογοτέχνης του 19ου αιώνα.

αρχή ως κινήσεις άχρηστες για τη ζωή, και όλο το υλικό σκέψεων που απορρέει από αυτές βρίσκεται σε κατάσταση απώθησης.

(693) Ενώ η αρχή στην οποία αναγνωρίζουμε το κανονικό μας εγώ προσανατολίζεται προς την επιθυμία για ύπνο, φαίνεται ότι οι ψυχοφυσιολογικές συνθήκες του ύπνου την υποχρεώνουν να απελευθερώσει την ενέργεια με την οποία συνήθιζε να υποτάσσει το απωθημένο κατά τη διάρκεια της ημέρας. Αυτή η χαλάρωση είναι σίγουρα ανώδυνη από μόνη της. Ακόμα κι αν οι διεγέρσεις της παιδικής ψυχής μπορούν να δώσουν στον εαυτό τους ελεύθερη διέξοδο, εκείνες βρίσκουν, εξαιτίας της ίδιας της κατάστασης ύπνου, πιο δύσκολα πρόσβαση στη συνείδηση, και η πρόσβαση στην κινητικότητα είναι για αυτές φραγμένη. Ο κίνδυνος για τον ύπνο να βρεθεί διαταραγμένος από αυτές τις διεγέρσεις οφείλει να αποκρουσθεί²⁶. Όμως οφείλουμε να παραδεχτούμε ούτως ή άλλως ότι μία κάποια ποσότητα ελεύθερης προσοχής κινητοποιείται ακόμα και στον βαθύ ύπνο ως προστασία ενάντια στα κιναισθητικά ερεθίσματα και αυτή η προστασία μπορεί να κάνει να προτιμηθεί η αφύπνιση αντί για τη συνέχιση του ύπνου. Δεν θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε δίχως αυτήν την υπόθεση ότι οι κιναισθητικές διεγέρσεις μίας κάποιας ποιότητας μπορούν σε κάθε στιγμή να μας ξυπνήσουν, όπως ο φυσιολόγος Μπουρνταχ (Bourdach) το έχει ήδη επισημάνει εδώ και πολύ καιρό²⁷: η μητέρα, για παράδειγμα, από τα κλάμματα του παιδιού της, ο μιλωνάς από το σταμάτημα της λειτουργίας του μύλου του, οι πλειονότητα των ανθρώπων όταν τους καλούν με το όνομα τους προφερόμενο με χαμηλή φωνή. Αυτή η προσοχή που φύλα σκοπιά στρέφεται τώρα και προς τα εσωτερικά ερεθίσματα επιθυμίας που αναδύονται από το απωθημένο και σχηματίζει με αυτά το όνειρο που ως συμβιβασμός ικανοποιεί ταυτόχρονα και τις δύο αρχές: το όνειρο δημιουργεί ένα είδος ψυχικής ρευστοποίησης της επιθυμίας είτε είναι κατεσταλμένη είτε είναι σχηματισμένη με τη βοήθεια του απωθημένου, τοποθετώντας την ως πραγματοποιημένη. Όμως ικανοποιεί επίσης και την άλλη αρχή επιτρέποντας τη συνέχιση του ύπνου. Το εγώ μας, στην περίπτωση αυτή, συμπεριφέρεται λίγο σαν ένα παιδί. Δίνει πίστωση στις εικόνες του ονείρου σαν

---

²⁶ [Σημ.μετ. : Ο γερμανικός όρος είναι abgewehrt.]

²⁷ Στο βιβλίο του που δημοσιεύτηκε το 1838, *Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft (Η φυσιολογία ως εμπειρική επιστήμη)*.

να ήθελε να πει : « Ναι, ναι, έχεις δίκιο, αλλά άφησε με να κοιμηθώ. » Η περιφρόνηση που τρέφουμε για το όνειρο, όταν έχουμε ξυπνήσει, περιφρόνηση που θεμελιώνεται πάνω στη σύγχυση και τον φαινομενικό παραλογισμό του ονείρου δεν είναι πιθανώς τίποτε άλλο από την κρίση του εγώ μας κατά τη διάρκεια του ύπνου για τις κινήσεις που έρχονται από το απωθημένο, κρίση που στηρίζεται πιο σωστά στην κινητική αδυναμία αυτών των διαταρακτών του ύπνου. Αυτή η επικριτική κρίση γίνεται **(694)** μερικές φορές συνειδητή ακόμη και στον ύπνο. Όταν το περιεχόμενο του ονείρου υπερβαίνει υπερβολικά τα όρια της λογοκρισίας, σκεφτόμαστε : δεν είναι παρά απλώς ένα όνειρο – και συνεχίζουμε να κοιμόμαστε.

Η άποψη που μόλις εκθέσαμε δεν αναιρείται από το γεγονός ότι υπάρχουν και για το όνειρο οριακές περιπτώσεις όπου δεν μπορεί πλέον να διατηρήσει τη λειτουργία του η οποία είναι να προστατεύει τον ύπνο ενάντια σε μία διακοπή – όπως στην περίπτωση του ονείρου άγχους – και όπου την ανταλλάσει με μια άλλη, που είναι η αναστολή του ύπνου την κατάλληλη στιγμή. Με αυτόν τον τρόπο, δεν ενεργεί διαφορετικά από έναν ευσυνειδητο νυχτοφύλακα που πρώτα κάνει το καθήκον του ηρεμώντας τις αναταραχές ώστε να μην ξυπνήσουν οι κάτοικοι, αλλά δεν κάνει άλλο παρά να παρατείνει το καθήκον του ξυπνώντας ο ίδιος τους κατοίκους, όταν οι αιτίες της αναταραχής του φαίνονται ανησυχητικές και δεν μπορεί να τις αντιμετωπίσει μόνος του.

Αυτή η λειτουργία του ονείρου καθίσταται ιδιαίτερα προφανής όταν ο κοιμώμενος είναι το αντικείμενο ενός ερεθίσματος που προκαλεί αισθητηριακές αντιδράσεις. Ότι τα αισθητηριακά ερεθίσματα τα οποία ενεργούν κατά τη διάρκεια του ύπνου επηρεάζουν το περιεχόμενο των ονείρων, αυτό είναι κάτι που είναι γνωστό, και που μπορούμε να το αποδείξουμε πειραματικά και ανήκει στο μικρό αριθμό των βέβαιων (αλλά υπερεκτιμημένων) αποτελεσμάτων της ιατρικής έρευνας στον τομέα του ονείρου. Ωστόσο, ένα αίνιγμα, άλυτο μέχρι τώρα, συνδέθηκε με αυτό το αποτέλεσμα. Το αισθητηριακό ερέθισμα που ο ερευνητής προκαλεί στον κοιμώμενο δεν αναγνωρίζεται σωστά στο όνειρο, αλλά υπόκειται σε μία από τις αμέτρητες ερμηνείες τις οποίες ο καθορισμός μοιάζει να αφήνει στα χέρια της ελεύθερης ψυχικής βούλησης. Βέβαια, δεν υπάρχει ελεύθερη ψυχική βούληση. Ο κοιμώμενος μπορεί να αντιδράσει με πολλούς διαφορετικούς τρόπους ως προς ένα αισθητηριακό ερέθισμα που

έρχεται απέξω. Είτε ξυπνά, είτε επιτυγχάνει να συνεχίσει παρόλα αυτά τον ύπνο του. Στην τελευταία περίπτωση, μπορεί να χρησιμοποιήσει το όνειρο για να απαλλαγθεί από το εξωτερικό ερέθισμα, και αυτό μπορεί να γίνει με πολλαπλούς τρόπους. Μπορεί, για παράδειγμα, να καταστείλει το ερέθισμα ονειρευόμενος μία κατάσταση εντελώς ασύμβατη με αυτό. Έτσι συμπεριφέρθηκε για παράδειγμα ένας κοιμώμενος που ένα επώδυνο απόστημα στο περίνεο ήθελε να τον ενοχλήσει. Ονειρεύτηκε ότι ήταν καβάλα σε άλογο και χρησιμοποιούσε ως **(695)** σέλα, το κατάπλασμα που προορίζονταν να ανακουφίσει τον πόνο του. Έτσι απέφυγε αυτό που τον ενοχλούσε. Ή ακόμα, συχνότερη περίπτωση, το εξωτερικό ερέθισμα υπόκειται σε μία επανερμηνεία η οποία το συσχετίζει με μία απωθημένη επιθυμία σε επιφυλακή πραγματοποίησης, και με αυτόν τον τρόπο το απομακρύνει από την πραγματικότητα του και το μεταχειρίζεται ως ένα στοιχείο της ψυχικής πραγματικότητας. Έτσι συμβαίνει κάποιος να ονειρεύεται ότι έγραψε μία κωμωδία που πραγματεύεται μία συγκεκριμένη ιδέα η οποία παρουσιάζεται στο θέατρο, και που η πρώτη πράξη μόλις ολοκληρώθηκε προκαλώντας μία ενθουσιώδη υποδοχή. Προξενεί ένα τρελό χειροκρότημα... Εδώ ο ονειρευόμενος πρέπει να επιτύχει τη συνέχιση του ύπνου του πέρα από την ενόχληση, διότι όταν ξυπνήσει, δεν ακούει πλέον το θόρυβο, αλλά κρίνει ορθά πως θα έπρεπε να τίναζαν ένα χαλί ή ένα στρώμα. – Τα όνειρα που πραγματοποιούνται αμέσως πριν το ξύπνημα, εξαιτίας ενός μεγάλου θορύβου, επιχειρούν να αποδώσουν το ερέθισμα του αναμενόμενου ξυπνήματος σε μία άλλη εξήγηση και να παρατείνουν ακόμη τον ύπνο για μία μικρή στιγμή.

XII²⁸

Όποιος υποστηρίζει τη θέση της λογοκρισίας ως κύριο λόγο για τη διαστρέβλωση του ονείρου, δεν θα προβληματιστεί όταν μάθει, όπως προκύπτει από την ερμηνεία του ονείρου, ότι η ανάλυση ανάγει τα περισσότερα όνειρα των ενηλίκων σε ερωτικές επιθυμίες. Η διαπίστωση αυτή δεν ισχύει για τα όνειρα με αποκάλυπτο σεξουαλικό περιεχόμενο, όνειρα που όλοι αναμφίβολα γνωρίζουν από τη δική τους εμπειρία και τα οποία είναι συνήθως τα μόνα που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «σεξουαλικά όνειρα». Όσοι υποστηρίζουν τη θέση της λογοκρισίας ως κύριο λόγο για τη διαστρέβλωση του ονείρου, δεν θα προβληματιστούν όταν μάθουν, όπως προκύπτει από την ερμηνεία του ονείρου, ότι τα περισσότερα όνειρα των ενηλίκων αναλύονται ως ερωτικές επιθυμίες. Η διαπίστωση αυτή δεν ισχύει για τα όνειρα με αποκάλυπτο σεξουαλικό περιεχόμενο, όνειρα που όλοι αναμφίβολα γνωρίζουν από τη δική τους εμπειρία και τα οποία είναι συνήθως τα μόνα που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «σεξουαλικά όνειρα». Τα όνειρα αυτά προσφέρουν πάντα αρκετά ανησυχητικά στοιχεία, λόγω της επιλογής των προσώπων που καθίστανται σεξουαλικά αντικείμενα, λόγω της εξάλειψης όλων των φραγμών μπροστά στους οποίους ο

---

²⁸ Ολόκληρο αυτό το κεφάλαιο προστέθηκε το 1911.

κοιμώμενος αναγκάζει τις σεξουαλικές του ανάγκες, στην εγρήγορση, να σταματήσουν και λόγω των πολλών μοναδικών ιδιοτεροτήτων που φέρνουν στο νου αυτό που ονομάζουμε το διεστραμμένο. Εντούτοις, η ανάλυση δείχνει (696) ότι ένας πολύ μεγάλος αριθμός άλλων ονείρων, που δεν προδίδουν τίποτα το ερωτικό στο έκδηλο περιεχόμενο τους, έχουν αποκαλυφθεί, με την εργασία της ανάλυσης, ως εκπληρώσεις επιθυμιών σεξουαλικού χαρακτήρα, και, από την άλλη πλευρά, ένας πολύ μεγάλος αριθμός σκέψεων που έχουν αφεθεί στην άκρη από την πνευματική δραστηριότητα στην κατάσταση της εγρήγορσης ως « ημερήσια απομεινάρια » δεν καταφέρνουν να απεικονιστούν μέσα στο όνειρο παρά μόνο με τη βοήθεια απωθημένων ερωτικών επιθυμιών.

Για να εξηγήσουμε αυτή τη κατάσταση πραγμάτων, που τίποτα δεν την υποβάλει θεωρητικά, ας υπογραμμίσουμε ότι καμία άλλη ομάδα ενορμήσεων δεν έχει υποστεί, εξαιτίας των απαιτήσεων της διαπαιδαγώγησης που οδηγεί στην πολιτισμένη ζωή, μία τόσο σημαντική καταστολή όσο οι σεξουαλικές ενορμήσεις, αλλά επίσης ότι στα περισσότερα άτομα, οι σεξουαλικές ενορμήσεις είναι σε καλύτερη θέση να διαφεύγουν από την κυριαρχία των πιο υψηλών ψυχικών αρχών. Από τότε που μάθαμε να γνωρίζουμε την παιδική σεξουαλικότητα, που είναι συχνά ελάχιστα εμφανής στις εκδηλώσεις της, τακτικά παραμελημένη και παρεξηγημένη, δικαιούμαστε να πούμε ότι σχεδόν κάθε πολιτισμένος άνθρωπος διατήρησε σε κάποιο σημείο την παιδική διαμόρφωση της σεξουαλικής ζωής και καταλαβαίνουμε από αυτό το γεγονός ότι οι απωθημένες παιδικές σεξουαλικές επιθυμίες προμηθεύουν τις πολυπληθέστερες και ισχυρότερες ενορμητικές δυνάμεις που συμβάλλουν στον σχηματισμό των ονείρων²⁹.

Αν μπορεί να συμβεί στο όνειρο που εκφράζει ερωτικές επιθυμίες να εμφανίζεται ανώδυνα ασεξουαλικά ως προς το έκδηλο περιεχόμενο του, αυτό δεν μπορεί να συμβεί παρά μονάχα με έναν τρόπο. Το υλικό των σεξουαλικών αναπαραστάσεων δεν έχει δικαίωμα να απεικονιστεί ως τέτοιο. Πρέπει να αντικατασταθούν στο περιεχόμενο του οι ενδείξεις, οι υπαινιγμοί, και οι ανάλογοι τρόποι έμμεσης απεικόνισης, όμως σε διαφορά με τις άλλες περιπτώσεις έμμεσης απεικόνισης, αυτή που χρησιμοποιείται στο όνειρο πρέπει να στερείται άμεσης συνάφειας και σαφήνειας (*intelligibilité*). Έχουμε συνηθίσει να

---

²⁹ Δες ως προς αυτό το σημείο το βιβλίο μου *Τρία δοκίμια πάνω στην σεξουαλική θεωρία* (1905d).

περιγράφουμε τα μέσα απεικόνισης που αντιστοιχούν σε τέτοιες συνθήκες ως σύμβολα αυτού που απεικονίζεται με τη διαμεσολάβησή τους. Ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει επιδειχθεί για αυτά από τότε που διαπιστώθηκε ότι οι ονειρευόμενοι μιλώντας την ίδια γλώσσα κάνουν χρήση των ίδιων συμβόλων, και μάλιστα ότι σε κάποιες περιπτώσεις η **(697)** κοινότητα των συμβόλων εκτείνεται πέρα από την κοινότητα της γλώσσας. Καθώς οι ονειρευόμενοι αγνοούν οι ίδιοι τη σημασία των συμβόλων που χρησιμοποιούν, δεν καταλαβαίνουμε σε μία πρώτη προσέγγιση από που προέρχεται η σχέση αυτών των συμβόλων με αυτό που υποκαθίσταται από αυτά και το οποίο περιγράφουν. Το ίδιο το γεγονός είναι σε κάθε περίπτωση αδιαμφισβήτητο και αποκτά σπουδαιότητα για την τεχνική της ερμηνείας, διότι με τη βοήθεια μία γνώσης του συμβολικού του ονείρου, είναι δυνατόν να κατανοήσουμε το νόημα των απομονωμένων σημείων του περιεχομένου του ονείρου, η απομονωμένα τμήματα του ονείρου, ή κάποιες φορές και ολόκληρα όνειρα, δίχως να έχουμε ανάγκη να ρωτήσουμε τον ονειρευόμενο για τις παρεπόμενες ιδέες του. Πλησιάζουμε έτσι το λαϊκό ιδεώδες μίας μετάφρασης του ονείρου και επιστρέφουμε εκ νέου από την άλλη στην ερμηνευτική τακτική των αρχαίων λαών όπου ερμηνεία του ονείρου και ερμηνεία διαμέσου του συμβολικού ήταν ένα και το αυτό.

Παρά το γεγονός ότι οι μελέτες που επιχειρήθηκαν σχετικά με τα σύμβολα του ονείρου απέχουν πολύ ακόμη από την ολοκλήρωσή τους, μπορούμε εντούτοις να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα μία σειρά από γενικούς ισχυρισμούς και ιδιαίτερες ενδείξεις σχετικά με αυτό το θέμα. Υπάρχουν σύμβολα που πρέπει να μεταφράζονται σχεδόν καθολικά με σαφή τρόπο. Με αυτόν τον τρόπο ο αυτοκράτορας και η αυτοκράτειρα (ή ο βασιλιάς και η βασίλισσα) σημαίνουν τους γονείς, τα δωμάτια³⁰ αντιπροσωπεύουν γυναίκες, οι είσοδοι και οι έξοδοι τις σωματικές οπές. Τα περισσότερα από τα σύμβολα του ονείρου χρησιμεύουν για να αντιπροσωπεύσουν πρόσωπα, μέρη του σώματος και δραστηριότητες που σημαδεύονται από ένα κάποιο ερωτικό ενδιαφέρον. Τα γεννητικά όργανα, ιδιαίτερα, μπορούν να απεικονιστούν από έναν μεγάλο αριθμό συμβόλων που συχνά εκπλήσσουν με εξαιρετικό τρόπο, και τα πιο

---

³⁰ Ο γερμανικός όρος που χρησιμοποιεί ο Φρόιντ στο κείμενο είναι Frauen(zimmer). Frauenzimmer σήμαινε γυναίκα με μία χροιά λίγο υποτιμητική.

διαφορετικά αντικείμενα χρησιμοποιούνται για να τα υποδείξουν συμβολικά. Εάν αιχμηρά όπλα ή μακριά, σκληρά αντικείμενα, όπως κορμοί δέντρων ή ξύλα χρησιμοποιούνται στη θέση των ανδρικών γεννητικών οργάνων, ντουλάπες, μπαούλα, αυτοκίνητα, φούρνοι αντικαθιστούν το γυναικείο σώμα στο όνειρο, το *tertium comparationis*, το κοινό στοιχείο αυτών των υποκαταστάσεων μας είναι εύκολα κατανοητό, δεν μπορούμε εντούτοις να συλλάβουμε τις σχέσεις τόσο εύκολα στην περίπτωση όλων των συμβόλων. Σύμβολα όπως αυτό της σκάλας και της ανόδου για τη σεξουαλική πράξη, της γραβάτας για το ανδρικό μόριο, του ξύλου για το γυναικείο σώμα προξενούν τον σκεπτικισμό μας για όσο **(698)** διάστημα δεν έχουμε αποκτήσει από άλλες οδούς την κατανόηση της συμβολικής σχέσης. Μία ολόκληρη σειρά από ονειρικά σύμβολα είναι εξάλλου αμφισεξουαλικά. Ανάλογα με το πλαίσιο μπορούν να παραπέμπουν σε αρσενικά ή γυναικεία σεξουαλικά όργανα.

Υπάρχουν σύμβολα καθολικής επέκτασης που συναντάμε σε όλους τους ονειρευόμενος ενός συγκεκριμένου γλωσσικού και πολιτισμικού χώρου. Άλλα που δεν εμφανίζονται παρά στα πολύ στενά και ατομικά όρια, σύμβολα που ένα τάδε άτομο κατασκεύασε με αφετηρία το αναπαραστατικό υλικό του. Μεταξύ των πρώτων από αυτά τα σύμβολα, διακρίνουμε αυτά των οποίων η διεκδίκηση για να αντικαταστήσουν το σεξουαλικό είναι άμεσα δικαιολογημένη από τη γλώσσα (όπως, για παράδειγμα, αυτά που προέρχονται από τη γεωργία : αναπαραγωγή, σπορά) και αυτά των οποίων η σχέση με το σεξουαλικό μοιάζει να ανάγεται στους αρχαίους χρόνους και στα πιο σκοτεινά βάθη όπου σχηματίζονται οι ιδέες μας. Η ισχύς σχηματισμού συμβόλων δεν έπαψε στις μέρες μας, κυρίως για δύο τύπους συμβόλων που μόλις διακρίναμε. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι τα αντικείμενα που έχουν εφευρεθεί εδώ και λίγο (όπως τα αερόπλοια) αναδεικνύονται άμεσα σε σεξουαλικά σύμβολα καθολικής χρήσης.

Θα ήταν άλλωστε εσφαλμένο να ελπίζουμε ότι μία ακόμη πιο βαθιά γνώση του συμβολισμού του ονείρου (της « γλώσσας του ονείρου ») θα μπορούσε να μας απαλλάξει από το να ερωτήσουμε τον ονειρευόμενο σχετικά με τις ιδέες που του έρχονται σχετικά με το όνειρο του και να μας επαναφέρει εντελώς στην αρχαία τεχνική της ερμηνείας των ονείρων. Και δίχως να λάβουμε υπόψη μας τα ατομικά σύμβολα και τις διακυμάνσεις που παράγονται στη

χρήση των καθολικών συμβόλων, δεν γνωρίζουμε ποτέ αν ένα στοιχείο του περιεχομένου του ονείρου οφείλει να ερμηνεύεται συμβολικά ή με το κυριολεκτικό νόημα, και ξέρουμε με βεβαιότητα ότι κάθε στοιχείο του περιεχομένου του ονείρου δεν οφείλει να ερμηνευτεί συμβολικά. Η γνώση του συμβολικού του ονείρου δεν θα μας προσφέρει ποτέ παρά την μετάφραση απομονωμένων συστατικών του περιεχομένου του ονείρου και δεν θα καταστήσει ποτέ περιττή τη χρήση των τεχνικών κανόνων που διατυπώσαμε ανωτέρω. Εντούτοις, θα παρεμβεί ως το πιο πολύτιμο βοήθημα της ερμηνείας ακριβώς εκεί όπου οι παρεπόμενες ιδέες του ονειρευόμενου θα είναι ελλιπείς ή ανεπαρκείς.

(699) Το συμβολικό του ονείρου αποκαλύπτεται επίσης αναγκαίο για να κατανοήσουμε τα λεγόμενα « τυπικά » όνειρα των ανθρώπινων όντων καθώς και τα « επαναλαμβανόμενα » όνειρα του ατόμου. Εάν αυτή η σύντομη παρουσίαση δεν πέτυχε να δώσει παρά μία ατελή ιδέα του τρόπου συμβολικής έκφρασης του ονείρου, θα δικαιολογήσουμε αυτήν την ατέλεια εφιστώντας την προσοχή σε μία ανακάλυψη που λογίζεται μεταξύ των πιο σημαντικών που έχουμε κάνει σε αυτόν τον τομέα. Το συμβολικό του ονείρου οδηγεί πολύ πέρα από το όνειρο. Δεν ανήκει στα όνειρα αυτά καθαυτά, αλλά κυριαρχεί με τον ίδιο τρόπο στα παραστατικά στοιχεία των ιστοριών, των μύθων και των θρύλων, στα ευφυολογήματα και στη λαϊκή παράδοση. Μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε τη στενή σχέση που το όνειρο διατηρεί με αυτές τις παραγωγές. Εντούτοις, οφείλουμε να πούμε στον εαυτό μας ότι δεν είναι το προϊόν εργασίας του ονείρου, αλλά συνιστά μία ιδιαιτερότητα – πιθανόν της ασυνείδητης σκέψης μας – που προσφέρει στη διεργασία του ονείρου το υλικό που χρησιμοποιεί για τη συμπύκνωση, τη μετάθεση και τη δραματοποίηση³¹.

---

³¹ Σχετικά με το συμβολικό του ονείρου, δεξ – εκτός από τα αρχαία κείμενα πάνω στην ερμηνεία του ονείρου (Αρτεμίδωρος ο Εφέσιος, Σέρνερ, *Η ζωή του ονείρου*, 1861) – τη δική μας *Ερμηνεία του ονείρου* [1901a], τις εργασίες της ψυχαναλυτικής σχολής αφιερωμένες στη μυθολογία, και επίσης της εργασίες του Βίλχελμ Στέκελ (*Η γλώσσα του ονείρου*, 1911)

XIII

Δεν διατείνομαι ότι φώτισα με αυτό το πόνημα όλα τα προβλήματα που θέτει το όνειρο, ούτε ότι έχω λύσει με πειστικό τρόπο αυτά που συζητήθηκαν εδώ. Για μία πλήρη βιβλιογραφία των γραπτών που έχουν αφιερωθεί στο όνειρο, σας παραπέμπουμε στο βιβλίο του Σάντε ντε Σάνκτις, *I sogni*, Τορίνο, 1899. Οι αναγνώστες που αναζητούν λεπτομερέστερα επιχειρήματα υπέρ της σύλληψης του ονείρου τέτοια που εξέθεσα εδώ μπορούν να στραφούν στο βιβλίο μου, *Η ερμηνεία των ονείρων*, Λάιπτσιγκ και Βιέννη, 1900. Δεν απομένει **(700)** παρά να διευκρινήσω προς ποια κατεύθυνση πρέπει να συνεχιστούν οι παρουσιάσεις μου σχετικά με τη διεργασία του ονείρου.

Θέτοντας ότι το καθήκον μίας ερμηνείας του ονείρου είναι να υποκαταστήσει στο όνειρο τις λανθάνουσες σκέψεις του ονείρου, δηλαδή να αποδομήσει αυτό που η εργασία του ονείρου εξύφανε, ανακινώ, από τη μία, μία σειρά από καινούρια ψυχολογικά προβλήματα που αναφέρονται στον ίδιο τον μηχανισμό τόσο αυτής της εργασίας του ονείρου όσο και στη φύση και τις συνθήκες αυτού που αποκαλέσαμε απώθηση. Από την άλλη, επιβεβαιώνω την ύπαρξη των σκέψεων του ονείρου στο βαθμό που αποτελούν άφθονο υλικό ψυχικών εκδηλώσεων της υψηλότερης τάξεως και διαθέτουν όλα τα χαρακτηριστικά μίας κανονικής διανοητικής λειτουργίας, υλικό που διαφεύγει

εντούτοις της συνείδησης μέχρι τη στιγμή που της έδωσε μία διαστρεβλωμένη πληροφορία μέσω του περιεχομένου του ονείρου. Είμαι υποχρεωμένος να υποθέσω ότι τέτοιες σκέψεις υπάρχουν στο καθένα, αφού σχεδόν όλοι οι άνθρωποι, ακόμα και οι πιο κανονικοί, είναι ικανοί να ονειρευτούν. Σημαντικά προβλήματα για την ψυχολογία συνδέονται με τον ασυνείδητο χαρακτήρα των σκέψεων του ονείρου, ως προς τις σχέσεις τους με το ασυνείδητο και την απώθηση, όμως υπάρχει χωρίς αμφιβολία χώρος για να αναβληθούν οι απαντήσεις μέχρι τη στιγμή όπου η ανάλυση θα έχει διαλευκάνει τη γέννηση άλλων ψυχοπαθολογικών μορφωμάτων όπως τα υστερικά συμπτώματα και τις ιδεοληπτικές σκέψεις.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ, *Το Κλειδί των ονειροπολήσεων η τα πέντε βιβλία ερμηνείας των ονειροπολήσεων, ονείρων και οραμάτων*, μεταφρασμένο από τα αρχαία ελληνικά από τον A.J. Festugière, Paris, Vrin, 1975 (Σε συμφωνία με τη γερμανική χρήση, ο Φρόιντ ονομάζει αυτόν τον συγγραφέα Αρτεμίδωρο Δαλδιανό).
- BINZ, C. (1878), *Über den Traum*, Bonn.
- BURDACH, K.F. (1838), *Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft*.
- FLIESS, W., *Die Beziehungen zwischen Nase und weiblichen Geschlechtsorganen in ihren biologischen Bedeutungen*, Wien.
- FREUD, S., (1900a) *L'interprétation des rêves*, trad. français I. Meyerson, révisée par D. Berger, Paris, PUF, 1967.
- (1905d), *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, Wien, G.W., tome V
- (1910e), « *Über des Gegensinn des Urworte* », G.W., tome VIII.
- (1916-1917), *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, G.W., tome IX.
- (1939a), *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, G.W., tome XVI.
- GALTON, F., (1883), *Inquiries into Human Faculty and its Developments*, Londres, 2e edition, 1907.
- SANCTIS SANTE DE, (1896), *I sogni e il sonno nell' isterissimo e nella epilepsia*, Rome.
- SCHERNER, K. A., (1861), *Das Leben des Traumes*, Berlin.
- SCHUBERT, G. H., (1814), *Die Symbolik des Traumes*, Bamberg.
- STECKEL, W., (1911), *Die Sprache des Traumes*, Wiesbaden.
- VOLKELT, J., (1875), *Die Traum-Phantasie*, Stuttgart.